

Araştırma Makalesi/Research Article

**DİVANÜ LŪGAT-İT TÜRK'TEN ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TÜRKÇESİNE DEYİMLERDE
ANLAM DEĞİŞMELERİ***

Semantic Shifts in Idioms from Divanü Lûgat-it Turk to Modern Turkish

Dr. Öğr. Üyesi Esra KİRİK

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
esrakirik@gmail.com
Kahramanmaraş/TÜRKİYE
ORCID

Geliş Tarihi / Received Date: 06.07.2025
Kabul Tarihi / Accepted Date: 15.10.2025
Yayın Tarihi / Published Date: 25.10.2025

Atıf/Citation

Kirik, Esra. "Divanü Lûgat-it Türk'ten Çağdaş Türkiye Türkçesine Deyimlerde Anlam Değişimleri". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* 11/23 (Güz 2025), 517-554.

 10.28981/hikmet.1735999

Hakem Değerlendirmesi:

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Kör Hakem

Çıkar Çatışması:

Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek:

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Benzerlik Taraması:

Bu makale turnitin programında taranmıştır.

Etik beyan:

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Lisans:

CC BY-NC 4.0

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

* Bu çalışma "Yazılışının 950. yılında Uluslararası Divânü Lugâti't-Türk Sempozyumu'nda "Divanü Lûgat-it Türk'ten Çağdaş Türkiye Türkçesine deyimlerde anlam değişimleri" başlığıyla bildiri olarak sunulmuş; genişletilerek makaleye çevrilmiştir.

ÖZ

Kâşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınan Divanü Lûgat-it Türk; Türk dilinin zenginliği, tarihî gelişimi, Türk halkının kültürü, tarihi, coğrafyası ve sosyolingüistik özellikleri hakkında değerli bilgiler içeren önemli bir kaynaktır. Kaynaklara göre sekiz-dokuz bin civarında kelime barındıran eserde sözcükler, atasözleri, deyimler, dilbilgisi kuralları ve etnografik bilgiler bulunmaktadır. Bu çalışmanın konusu olan deyimler bakımından oldukça zengin olan eser, şimdiye dek deyimlerin geçmişten günümüze geçirdiği anlam değişimleri yönüyle incelenmemiştir. Bu nedenle deyimleri anlam değişimleri yönüyle incelemek deyimlerin anlam ve yapıcı nasıl değiştiğini, Türk dilinin tarihî süreç içinde nasıl evrildiğini gösterecektir. Divanü Lûgat-it Türk'te geçen deyimlerin tespitinde Şen'in (2017) "Eski Türkçenin Deyim Varlığı" adlı çalışması ile Genç'in (2014) "Kâşgarlı Mahmud'un Divânü Lugâti't-Türk Adlı Eserinde Geçen Deyimler ve Bu Deyimlerin Günümüz Türkçesindeki Karşılıkları" adlı yüksek lisans tezinden faydalanılmıştır. Ayrıca Atalay (2018)'a ait üç ciltlik Divânü Lugât-it-Türk Tercümesi taranmış; özellikle mecaz içeren deyimler eksiksiz bir şekilde tespit edilmeye çalışılmıştır. Anlam değişmesi kavramı ve bununla ilgili literatürdeki sınıflandırmalara değinildikten sonra deyimler üzerine sahada yapılan tartışmalara yer verilmiştir. Çalışma için tespit edilen deyimlerin anlamları Güncel Türkçe Sözlük (GTS), Derleme Sözlüğü (DS) ile Atasözü ve Deyimler Sözlüğünde (ADS) yer alan deyimlerin temel ve yan anlamlarıyla karşılaştırılarak tespit edilmiştir. Tespitler üzerine genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Divanü Lûgat-it Türk (DLT), Kâşgarlı Mahmud, Çağdaş Türkiye Türkçesi, Anlam Değişmesi, Deyimler.

ABSTRACT

Divanü Lûgat-it Türk, compiled by Kâşgarlı Mahmud, is a major source that documents the richness and historical development of the Turkish language as well as the culture, history, geography, and sociolinguistic features of the Turks. Containing approximately eight to nine thousand entries, the work includes vocabulary, proverbs, idioms, grammatical notes, and ethnographic data. Idioms, the focus of this study, have not previously been analyzed in terms of semantic change. Examining them from this perspective reveals how idioms have shifted in meaning and form, and how the Turkish language has evolved through time.

For the identification of idioms, Şen's (2017) *Eski Türkçenin Deyim Varlığı* and Genç's (2014) M.A. thesis on idioms in *Divanü Lûgat-it Türk* were used, alongside Atalay's (2018) three-volume translation. Figurative idioms were systematically identified, and the concept and classifications of semantic change were outlined. The idioms were then compared with entries in the *Güncel Türkçe Sözlük* (GTS), the *Derleme Sözlüğü* (DS), and the *Atasözü ve Deyimler Sözlüğü* (ADS), considering both primary and secondary meanings. The findings were evaluated to demonstrate patterns of semantic change and their implications for the historical development of Turkish.

Keywords: *Divanü Lûgat-it Türk (DLT), Kâshgharî Mahmûd, Modern Turkish, Semantic Change, Idioms.*

Giriş

Divanü Lûgat-it Türk¹, Türk dilinin bilinen en eski sözlüklerinden biri olup, 11. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınmıştır. Eser sadece dil bilgisi açısından değil Türk toplumunun sosyal, kültürel ve tarihsel yapısını anlamak açısından da büyük önem taşır. DLT, Türkçenin söz varlığını zenginleştiren pek çok atasözü, deyim ve halk edebiyatı örneğini içerir. Kâşgarlı Mahmud, eserinde Türk dilinin zenginliğini göstermek amacıyla birçok Türk lehçesinden sözcükler derlemiş; bunların anlamlarını, kullanımlarını ve bazen de kökenlerini açıklamış; yine pek çok deyimde de yer vererek bu deyimlerin anlamlarını tanıklarıyla göstermiştir. Ancak anlamlarda bugün bazı değişimler yaşanmıştır. Bu nedenle deyimleri doğru anlayabilmek ve yorumlayabilmek için semantik tahlil yapmak gerekmektedir.

1.1. Deyimler ve Deyimler Üzerine Bazı Tartışmalar

Çekici bir anlatım kılığı taşıyan ve çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluklarına deyim denir (Aksoy, 1971, 49).

Güncel Türkçe Sözlük’te “Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir.” (*Güncel Türkçe Sözlük*, 2025) olarak tanımlanan deyimler anlam bilimi (semantik) bağlamında, bir dilin zengin kültürel ve toplumsal kodlarını yansıtan, genellikle mecazlı ifadelerden oluşan, sabit kalıplar halinde kullanılan dil birimleridir. Bu ifadeler, sözcüklerin bireysel anlamlarından farklı bir anlam taşıdığı için, anlam bilimi açısından önemli bir inceleme alanıdır. Anlam bilimi, deyimlerin anlamını ve dildeki işlevini analiz ederken hem bireysel kelime anlamlarını hem de bu kelimelerin bir araya gelerek oluşturduğu bütüncül anlamı değerlendirir.

Aksoy, atasözlerinin ve deyimlerin özelliklerini tartıştığı, neyin deyim olup olmayacağını belirlemeye çalıştığı çalışmasında hem atasözleri hem deyimleri karşılaştırarak deyimleri, “Gramer şekli veya çekici bir anlatım kılığı taşıyan ve -genel kural niteliğinde olmamak üzere- çoğunun öz anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözler” (1963, 148) olarak tanımlar. Sinan ise alanyazında yer alan bir çok deyim tanımlarını inceledikten sonra deyim için; sözcüklerden en az birinin düz/gerçek anlamının dışına çıkması, kimi durumlarda mantık dışılık, sözü ilgi çekici kılması, anlatım gücünü arttırması, en az iki sözcükten, söz öbekleri biçiminde kalıplaşmış olması ve toplum tarafından ortak benimsenen bir anlatım aracı olması gibi ortak özellikler tespit etmiştir (2008, 97). Hatta bu durum deyimlerin sistematik bir şekilde incelenmesini zorlaştırmaktadır. Deyimler, toplumların değerlerini, geleneklerini ve yaşam biçimlerini gelecek nesillere aktaran kültürel araçlardır. Anlam bilimi, deyimlerin bu yönünü inceleyerek dil-kültür ilişkisini ortaya koyar.

Türk dilinde deyimlerin taşıdığı anlam derinliği ve kültürel zenginlik, bu dil birimlerini sadece söz varlığının bir parçası olmaktan öteye taşımaktadır. Ancak deyimlerin ne olduğu, hangi ölçütlerle tanımlanacağı ve dil içindeki işlevlerinin nasıl değerlendirileceği soruları, yıllardır süregelen

¹ Bundan sonra DLT.

tartışmaların merkezinde yer alır (Aksoy, 1963, 148). Dilbilimsel tanımlar, deyimlerin mecazlı ve kalıplaşmış yapılar olduğunu öne sürse de sınırların çizilmesinde henüz bir uzlaşma sağlanmamıştır. Deyimlerin tanımlanmasında karşılaşılan en temel sorun, bu ifadelerin yalnızca mecazlı yapılarla mı sınırlandırılması gerektiği sorusudur. Bazı araştırmacılar deyimlerin kimi zaman gerçek anlamlı kalıplaşmış yapıları da kapsadığını öne sürerken (bk. Aksoy, 1963; Bulak, 2016; Çotuksöken, 1994; Yüceol Özezen, 2001) bazıları da yalnız mecaz anlamlı ifadeleri deyim kategorisine alır (bk. Akyalçın, 2011; Akyalçın, 2019; Ayçiçeği, 2018; Şen, 2017; Türkmen, 2023). Bir yapının deyim olup olmadığı, kullanıldığı bağlama göre de değişkenlik gösterebilir. Deyimlerin en temel özelliği, bileşen kelimelerinin anlamlarından bağımsız bir anlam ifade etmesidir. Bu durum, deyimleri analiz ederken kelimelerin bireysel anlamlarının değil deyim bir bütün olarak taşıdığı anlamın dikkate alınmasını gerektirir. Deyimi oluşturan sözcüklerden birinin diğeriyle yer değiştirmesi durumunda dahi deyimden söz edilemez; çünkü deyimleşme süreci (Ayr. bk. Korga, 2020; Kozan, 2024; Subaşı Uzun, 1991) yüzyıllar içinde belli bir kalıpta gerçekleşir. Deyimler, kısa ifadelerle yoğun anlamlar sunarken mecaz kullanımları sayesinde de duygusal ve estetik bir boyut kazanır. Deyimlerin çoğu metaforik anlam içerir ve bu durum, deyimlerin soyut kavramları somut imgelerle ifade etmesine olanak tanır. Anlam bilimi, bu metaforik yapıyı analiz ederek deyimlerin zihinsel süreçlerle olan bağlantısını araştırır.

Deyimlerin tarihî seyri, onların kültürel süreklilik içindeki yerini göstermesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Örneğin Eski Türkçe dönemine ait metinlerdeki deyimleri analiz eden Şen (2017), deyimlerin zaman içerisindeki dönüşümünü gösterir. Böylelikle, deyimlerin yalnızca bugünün değil geçmişin de dilsel ve kültürel izlerini taşıyan yapılar olduğu anlaşılır. Ona göre deyimler, kalıplaşmış söz öbekleri olarak dilin kullanıcıları arasında genel kabul görmektedir. Bu nedenle bir dilin farklı dönemlerine ait metinlerinde biçimsel farklılıklara rağmen ortak deyimler görülmektedir.

Ağız bilimi çalışmalarında da deyimler üzerinden kültürel kodları okumaya ve anlamaya yönelik çalışmalar yapılabilmektedir. Deyimler, dil ve kültür arasındaki ilişkiyi ele alan kültür dilbilim kapsamında incelenir. İnsanların yaşam tarzı, gelenekleri ve inançları kültürü oluşturur. Her toplum, dünyayı kendi diliyle algılar ve dili aracılığıyla anlamlandırır. Bu nedenle her dil, çevresindeki olguları kendine özgü biçimlerde ifade eder (Ataklı Saçak, 2024, VI). Çünkü deyimler toplumun yaşayış biçimi, gelenek ve görenekleri, çeşitli inançları vb. konularında ipuçları veren önemli dil malzemeleridir (Alkayış, 2019; bk. Alkayış, 2013). Eserdeki deyimler, eski Türk toplumunun düşünce tarzını, yaşam biçimini ve kültürel değerlerini yansıttığı için incelemeye değerdir. Ayrıca DLT, deyimler açısından zengin bir kaynak olup Türkçenin tarihî anlam değişikliklerini anlamakta önemli bir referanstır.

1.2. Anlam Değişmesi

Anlam değişimleri, biçimsel farklılaşmalar bazı deyimlerin Çağdaş Türkiye Türkçesinde karşılıklarının olmaması, dilin sürekli olarak kültürel ve toplumsal etkiler altında nasıl evrildiğini gösteren kanıtlardır.

Anlam değişmesi kelimelerin zamanla anlamlarında meydana gelen dönüşümü ifade eder. Bu süreçte, genellikle yeni kazanılan anlam, eski

anlamın metaforik ya da metonimik bir uzantısıdır (Cruse, 2006, 165). Bir sözcüğün zamanla kavramından uzaklaşarak yeni bir kavramı karşılaması anlam değişmesi olarak nitelendirilebilir (Aksan, 2007, 3/211). Araştırmacılar hem art zamanlı hem de eş zamanlı olarak anlamı değişen ifade ve söz kalıplarını belirlemeye, bu değişimin ne yönde ve ne biçimde olduğunu anlamaya çalışmışlardır. Anlam değişmesi denildiği zaman göndergeyle sözcük, gösterilenle gösteren arasında kurulmuş ilişkinin az çok değişmesi anlaşılmalıdır. Bu değişme ise genellikle birbiriyle bağıntılı, birbirine yakın kavramlar arasında olmaktadır (Aksan, 2007, 3/211).

Anlam değişmesi ile ilgili Stern (1931, 165) ile başlayan sınıflandırma çalışmaları Bloomfield (1933, 426) ve Ullmann (bk. 1964, 211-235) ile devam eder. Ullmann'a göre anlam değişimleri sebepleri ve sonuçlarıyla ayrılmalıdır. Klasik anlam değişimleri sınıflandırmaları, genellikle evrensel bir yaklaşım sunduğu ve dilin kültürel ve bağlama dayalı dinamiklerini yeterince yansıtmadığı gerekçesiyle eleştirilmektedir. Bu eleştiriler hem teorik hem de uygulamalı dilbilim açısından farklı boyutlarda dile getirilmiştir. Eleştiri yapan dilbilimciler arasında Ullmann (1964), Traugott (1989), Geeraerts (1997) ve Cruse (2006) gibi isimler öne çıkar. Bu eleştiriler sınıflandırmaların katılığı, kültürel ve sosyal bağlamın ihmal edilmesi, tarihî perspektifin yetersizliği, metafor ve metoniminin aşırı vurgulanması ile anlam değişimi süreçlerini bütüncül bir şekilde açıklamakta eksik kalmaları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Aynı zamanda bu eleştiriler, dilbilimde daha dinamik, esnek ve bağlama duyarlı yaklaşımların geliştirilmesine zemin hazırlamıştır.

Türkiye'de anlam değişimleriyle ilgili ilk sınıflandırma Aksan (1966) tarafından yapılmıştır. Aksan anlam değişimlerini aşağıdaki başlıklarda ele alır (1966, 176; bk. 2007, 3/211-216):

(i) *Anlam daralması*: Anlam değişmesinin bu türünde kelime, eskiden anlattığı şeyin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır hale gelir.

(ii) *Anlam genişlemesi*: Başlangıçta bir nesnenin, bir varlığın, bir eylemin bir bölümünü ya da türünü anlatan bir göstergenin zamanla onların bütününe anlatır duruma gelmesi.

(iii) *Genelleşme*: Özel adların tür adına dönüşerek daha geniş bir kavramı karşıladığı anlam değişmesidir.

(iv) *Başka anlama geçiş*: Bu değişimde bir göstergenin eskisinden bambaşka, yeni bir kavramı yansıtmaya söz konusudur.

(v) *Anlam kötüleşmesi*: Bir sözcüğün eskisine göre daha kötü bir anlamı taşır hale gelmesidir.

(vi) *Anlam iyileşmesi*: Bir sözcüğün eskisine göre daha iyi bir anlamı taşır hale gelmesidir.

Ayşe Kıran ve Zeynel Kıran (2006, 263) Aksan'ın (1966, 176; 2007) sınıflandırmasından farklı olarak, anlam değişmesi türleri arasında "başka anlama geçiş" için "anlam kayması" terimini kullanmışlardır. Aksan'ın sınıflandırmasında bulunan başka anlama geçiş, anlam iyileşmesi ve kötüleşmesi türlerine yer vermemişlerdir (bk. Kıran - Kıran, 2006, 261-264):

(i) *anlam daralması*

(ii) *anlam genişlemesi*

(iii) *anlam kayması*

(iv) *genelleşme*

Karaağaç'a göre anlam değişmesi ise dil birimlerinin, dillerin toplumsal uzlaşımlara dayalı saymaca ve öğretilmeli, iki ve çok katmanlı göstergelerindeki değer değişimini ifade eder. Ayrıca anlam değişmesine yer (coğrafya), zaman (tarih) ve eksik öğrenme (çocuklara verilen ana dili eğitimi) neden olarak gösterilir. Anlam değişmesi birçok yolla meydana gelebilir. Bunların başında *düz anlam* ve *yan anlam* gelir. Yan anlam ise *benzerlik ilişkisine dayalı; komşuluk ilişkisine dayalı; kültürel ve kurgusal bir ilişkiye dayalı öğretilmeli* anlamlar olmak üzere sınıflandırılabilir. Karaağaç, "kültürel ve kurgusal bir ilişkiye dayalı öğretilmeli anlam" üzerinde anlam değişmelerini şu başlıklarda çok geniş bir perspektiften ele almıştır (bk. Karaağaç, 2013, 32-62):

(i) *Anlam genişlemesi*: Anlam kapsamı dar olan bir sözün zamanla ilgili bulunduğu kavram alanı içinde yayılarak daha geniş, daha genel bir anlam kazanması olayıdır.

(ii) *Anlam daralması*: Sözün kavram ve anlam kapsamı bakımından daralmaya uğrayarak, eskiden anlattığı şeyin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesidir.

(iii) *Anlam iyileşmesi*: Kötü anlamı bir sözün zamanla iyi bir anlam kazanması olayıdır.

(iv) *Anlam kötüleşmesi*: İyi anlamı bir sözün zamanla kötü veya kötüye doğru giden bir anlam kazanmasıdır.

(v) *Tabu söz*: Korku telkin eden veya kutsal sayıldığı için kullanımından kaçınılan söz tabu sözdür. Bu söz yerine başka bir sözün yerine kullanılmasıdır. Tabu yoluyla değişim, genellikle anlam iyileşmesi ve anlam kötüleşmesi yönüyle gerçekleşir.

(vi) *Eksiltme*: Söz dizimi kaynaklı bir anlam değiştirme olayı olarak iki sözden oluşan herhangi bir söz öbeğinin bir ögesinin eksiltilmesiyle elde edilir ve kalan tek söz, söz öbeğinin anlamını taşır.

(vii) *Abartma*: Varlığı ve varlığın gerçekleştirdiği olayları gerçek boyutunun ötesine taşımaktır. Bunun da birincil yolu büyütme ve küçültmektir.

(viii) *Meslek dili*: Herhangi bir mesleğe ait dile meslek dili denir. Meslek dilinin ortak dilin dışına taşan kullanımları normal anlamından uzaklaşan, değişen sözcüğü ifade eder.

(ix) *Argo*: Ortaklaşa kullanılan ölçünlü dilin dışında kalan her türlü dil kullanımını ifade eder. Ortak dildeki sözlere özel anlamlar vermek, bazı sözlerde kuralsız değişiklikler yapmak suretiyle oluşturdukları, herkesçe anlaşılmayan sözlük ve söz dizimi öğelerinden oluşan, sık sık öğretilmeli anlamlara da yer veren özel dil kullanımı argodur.

(x) *Özel ad ve terimlerin genelleştirilmesi*: Bir özel adın işaret ettiği varlığın herhangi bir özelliğinin herkesçe bilinir olmasıyla genel ad haline gelmesidir.

(xi) *Dilbilgiselleşme*: Asıl biçim birimlerinin bağlı biçim birimi haline gelişleri, dilbilgiselleşme olarak bilinir. Burada anlam genişlemesi söz konusudur.

(xii) *Telmih*: Bir toplumun tarihinde yer almış bir durum veya bir olayın belirgin özelliğiyle başka durum ve olaylar için de kullanılmasıdır.

Arslan Erol, Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine anlam değişimlerini ayrıntılı incelediği çalışmasında anlam değişmesini beş ana başlık etrafında sınıflandırmış; bunlara alt başlıklar belirlemiştir:

- (i) *anlam daralması (alt başlıkta özelleşme)*
- (ii) *anlam genişlemesi (alt başlıkta genelleşme, mecazlaşma, komşuluk, eksiltme, tabu, argo)*
- (iii) *başka anlama geçiş*
- (iv) *anlam iyileşmesi*
- (v) *anlam kötüleşmesi (ayr. bk. 2002, 87-957)*

Atmaca ise Eski Oğuz Türkçesinden günümüz Türkiye Türkçesine söz varlığı ve anlam olaylarına yoğunlaştığı çalışmasında anlam değişimlerini on ana başlık etrafında sınıflandırmıştır.

- (i) *anlam daralması (alt başlığında özelleşme)*
- (ii) *anlam genişlemesi (alt başlığında genelleşme)*
- (iii) *mecazlaşma*
- (iv) *komşuluk*
- (v) *eksiltme-söz eksiltme*
- (vi) *tabur*
- (vii) *argo*
- (viii) *başka anlama geçiş (alt başlığında yakın, uzak, zıt anlama geçiş)*
- (ix) *anlam iyileşmesi*
- (x) *anlam kötüleşmesi (ayr. bk. 2016, 349-961)*

Bu sınıflandırmanın yanında bir diğer çalışmasında Atmaca, anlam değişimlerinin nedenlerini dil içi ve dil dışı sebeplere dayandırmış; bunlardan dil içi sebepleri aktarırken yukarıdaki değişmelere ek olarak *dilde en az çaba kanunu, aktarmalar, toplumda görülen ani değişimler, eş gösterenlilik, eş anlamlılık, bulaşma, yanlış kökenleme, birleşme, geçişme* (2017, 163) başlıklarını da yan anlamların gelişmesinde etkili oldukları için eklemiştir.

Bütün bu sınıflandırmalardan görüleceği üzere anlam değişimleriyle ilgili oldukça kapsamlı sınıflandırmalar yapılmış ve yapılmaktadır. Ancak bütün bunların temelinde daha önce de ifade edildiği gibi temel bazı

sınıflandırmalar vardır. Bunlar da o temel sınıflandırmaların üzerinde yeniden şekillendirilmiştir.

Cruse (2006, 157-160) ortaya koyduğu sınıflandırmasında daha önceki sınıflandırmalara bakarak bu eleştirilerin uzağında bir sınıflandırma ortaya koymuştur²:

(i) *Anlam kazanma ve kaybetme*

(ii) *Temel anlamın değişmesi*

(iii) *Anlam kayması*

(iv) *Özelleşme ve genelleşme*

(v) *Anlam iyileşmesi veya anlam kötüleşmesi*

(vi) *Anlam aşınması*

Anlam değişmesi sonucunda anlamda ne olduğu, anlam değişmesinin hedef alanı ve türü, değişimin devamlı olup olmadığı noktasında şöyle bir tablo oluşturmak mümkündür:

Tablo: Anlam Değişmeleri				
Tür	Anlamda Ne Olur?	Hedef Alan	Anlam Türü	Devamlılık
Anlam kazanma / kaybetme	Yeni yan anlamlar gelir / gider.	Yan anlamlar	Bağlamsal	Evet
Temel anlamın değişmesi	Eski anlam terk edilir, yeni anlam kazanılır.	Temel anlam	Kavramsal	Hayır
Anlam kayması	Anlam, başka bir anlam yönüne sürüklenir.	Temel / yan anlam	Geçişli	Evet
Özelleşme / genelleşme	Anlam kapsamı daralır veya genişler.	Kavramsal alan	Kavramsal	Evet

² Cruse (2006), anlam değişmelerini üç temel başlık altında sınıflandırır: anlam kazanma ve kaybetme, temel anlamın değişmesi ve anlam aşınması. Anlam kazanma, bir sözcüğün istiare ya da ad aktarması yoluyla yeni bir anlam edinmesini; anlam kaybetme ise çok anlamlı bir sözcüğün bazı anlamlarının kullanım dışı kalmasını ifade eder. Temel anlamın değişmesinde ise, sözcüğün birincil anlamı ikincil hâle gelirken, ikincil anlamı esas anlam hâline gelebilir. Ayrıca Cruse, “anlam kayması” terimiyle, toplumsal ve kültürel değişimlere paralel olarak bir sözcüğün prototipik anlamında meydana gelen dönüşüme işaret eder. Örneğin, “araba” sözcüğünün tarihsel süreçte at arabasından otomobile evrilmesi bu duruma örnektir. Türk dilbiliminde “anlam genişlemesi” ve “anlam daralması” olarak bilinen kavramları, Cruse “genelleşme” ve “özelleşme” terimleriyle adlandırır. Ancak onun “genelleşme” anlayışı, Türk literatüründeki anlam genişlemesi ile genelleştirme süreçlerini birlikte kapsar (Aksan, 2007; Kıran - Kıran, 2006). Son olarak anlam aşınması, sık kullanılan sözcüklerin zamanla özgün anlamlarını yitirerek dil bilgisel ya da söylemsel görevler üstlenmeye başlamasıdır. Türkçedeki yardımcı fiiller bu sürecin tipik örnekleri arasındadır (bk. Kirik - Pilten Ufuk, 2019, 144-145).

Anlam İyileşmesi / Anlam Kötüleşmesi	Duygusal değer yönünde bir değişim olur.	Değer yargısı	Söylem odaklı	Evet
Anlam aşınması	Anlam silikleşir, otomatik hale gelir.	Kullanım bağlamı	Pragmatik	Hayır

1.3. DLT’de Deyimlerle İlgili Çalışmalar

Literatüre bakıldığında DLT’de deyimlerle ilgili çalışmalar atasözlerine göre oldukça sınırlıdır. Oysaki DLT devrinin gelişmiş sözlüklerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Binlerce kelimeye sahip, Türk dilinin yapı taşlarından biri kabul edilen eserin deyimler bakımından incelenmemesi önemli bir eksikliklerdir. Özellikle DLT’deki deyimler hakkında anlambilimsel bir çalışma doğrudan tespit edilmemiştir.

Yüksek Lisans Tezleri

Divanü Lûgat-it Türk’te yer alan deyimlerin Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını ele alan akademik tezlerin sayısı sınırlı olmakla birlikte, bu alandaki ilk sistemli çalışmalardan biri Ahat Üstüner’e (1989) aittir. Üstüner, “*Karahanlıca ve Eski Anadolu Metinlerinde Deyimler, Atasözleri ve Kısa Hikâyeler*” başlıklı yüksek lisans tezinde, Karahanlı ve Eski Anadolu Türkçesinde geçen deyim ve atasözlerini konu başlıklarına göre sınıflandırarak değerlendirmiştir.

Genç (2014) “*Divânü Lügati’t-Türk’te Geçen Deyimler ve Bu Deyimlerin Günümüzdeki Karşılıkları*” adlı tezinde, DLT’deki deyimleri alfabetik sırayla sunmuş ve bunların günümüz Türkiye Türkçesindeki anlamlarını karşılaştırmalı olarak tespit etmiştir.

Tüngüç’ün (2016) “*Karahanlı Türkçesindeki Deyimler Üzerine Anlam Bilimsel Bir İnceleme*” adlı yüksek lisans tezi ise, DLT’deki deyimleri Kutadgu Bilig, Atebetü’l-Hakâyık ve dönemin Kur’an tercümeleriyle birlikte ele alarak anlam bilimi (semantik) çerçevesinde değerlendirmiştir.

Makaleler

Deyimler üzerine Şahin (2009) “*Kâşgarlı’dan Günümüze Organ İsimleriyle Kurulmuş Deyimler*” başlıklı çalışmada, DLT’de yer alan organ adlarıyla oluşturulmuş deyimleri günümüz Türkiye Türkçesindeki benzer ifadelerle karşılaştırmalı olarak incelemiştir.

Güner (2016) ise “*Karahanlı Türkçesinde Deyimleşmiş Birleşik Fiiller*” başlıklı makalesinde, Karahanlı dönemine ait metinlerdeki deyimleşmiş fiilleri incelemiş; bu kapsamda DLT’deki birleşik fiil kalıplarına da yer vermiştir.

Karahan (2024) ise “*Dîvânü Lügati’t-Türk’te Söz ve Konuşma ile İlgili Deyimler*” çalışmada eserde söz ve konuşmayı ifade eden 48 deyim tespit ederek bu deyimler üzerine ayrıntılı bir inceleme yapmıştır³.

³ Karahan’ın ayrıca *Dîvânü Lügati’t-Türk’e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi* (2013) burada anılması gereken bir çalışmadır. Eser üzerinden XI. yüzyılın lehçeler arası ilişkilerini, devrin genel dil profilini çıkarmak; ses, şekil ve sözdizimi özellikleri ile lehçeler arası ilgileri kurarak deyim çalışmalarını yalnız semantik değil sentaktik boyuta taşımak kolaylaşacaktır.

Kitaplar

Bu alandaki en kapsamlı derleme Şen’in (2017) yayımladığı “*Eski Türkçenin Deyim Varlığı*” adlı çalışmasıdır. Eserde Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerindeki deyim varlığı sistemli biçimde ele alınmış; DLT’de yer alan deyimlere de özel olarak yer verilmiştir. Şen’in çalışması, dönemler arası deyim kullanımını karşılaştırmalı olarak incelemesi bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca Şen, deyimleri tespit ederken mecaz anlamı göz önüne almıştır.

1.4. Çalışmanın Yöntemi

Çalışma DLT’de yer alan deyimlere odaklanmaktadır. Eserle ilgili atasözleri üzerine yapılan çalışmalarla sıkça karşılaşılsa da deyimlere dair çok fazla çalışma tespit edilmemiştir. Deyimlerin tespitinde Şen (2017)’in “*Eski Türkçenin Deyim Varlığı*” adlı çalışması ile Genç (2014)’in “*Kâşgarlı Mahmud’un Dîvânü Lugâti’t-Türk Adlı Eserinde Geçen Deyimler ve Bu Deyimlerin Günümüz Türkçesindeki Karşılıkları*” adlı yüksek lisans tezinden faydalanılmıştır⁴. Ayrıca Atalay (2018)’a ait üç ciltlik *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi* taranarak deyimler eksiksiz bir şekilde tespit edilmeye çalışılmıştır.

Deyimler sınıflandırılırken sahaya dair en kapsamlı sınıflandırmalardan biri kabul edilen Alan Cruse’un anlam değişimleri sınıflandırması dikkate alınmıştır. Bununla birlikte bu sınıfa dâhil edilebilecek çok çeşitli anlam değişiklikleri için “*Çok Boyutlu Anlam Değişimleri*” kategorisi eklenmiştir. “*Anlam Kayması*” kategorisi “*Başka Anlama Geçiş*” ile eş değer görülmüş; *Anlam Kayması* başlığı esas alınmıştır. Böylece 8 ayrı başlıkta sınıflandırma yapma imkânı doğmuştur:

DLT’de geçen deyimlerin bir kısmı kullanım amaçları ve taşıdığı anlamlar açısından bazı fonetik farklılıklar dışında hiçbir değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelmiştir. Bir kısmı ise Çağdaş Türkiye Türkçesinde kullanılmayan karşılıklarıyla DLT’de yer almaktadır. Bu bakımdan anlam değişimleri açısından sınıflandırılmadan önce deyimler (I) Yazılışı ve Anlamı Benzer Deyimler = YAB, (II) Yazılışı Farklı Anlamı Benzer Deyimler = YFAB, (III) Yazılışı Benzer Anlamı Farklı Deyimler = YBAF, (IV) Çağdaş Türkiye Türkçesinde Muadili Bulunmayan Deyimler = TMY olarak dört sınıfa ayrılmıştır⁵. Bunlardan yalnız Yazılışı ve Anlamı Benzer Deyimler = YAB ile Yazılışı Benzer Anlamı Farklı Deyimler = YBAF üzerinde anlam bilimsel

⁴ İfade etmek gerekir ki bu eserlerden Genç’in (2014) çalışmasında yer verdiği deyimlerin Çağdaş Türkiye Türkçesindeki karşılıkları ile Şen’in (2017) eserinde yer verdiği deyimlerin karşılıklarının bir kısmı uyuşmuyordu. Yine deyimlerin tespiti noktasında bazı farklılıklar mevcuttu. Söz gelimi Genç mecaz içermeyen söz kalıplarını da deyim kabul ederken bu yaklaşım Şen’in çalışmasında bulunmuyordu. Şen ise çalışmasında DLT’de yer alan manzum parçalardaki deyimlere yer vermiyordu. Bu nedenle deyimler belirlenirken ağırlıklı olarak Şen’in çalışmasından yararlanılmış; mecaz anlama sahip deyimler tercih edilmiştir. Gerçekten de eserdeki deyimleri belirlerken Önler’in de Kutadgu Bilig’de yer Alan Deyimler çalışmasında karşılaştığı zorlukla benzerdir. Önler’e göre deyim teriminin tanımından başlanarak mecazla ilişki ve farklılıkları belirlemek, metin içi kullanımları benzetme ve istiarelerden ayırmak güçtür. DLT’de deyimleri belirlemek de aynı nedenlerle güç olmuştur (1999, 119).

⁵ Deyimler sınıflandırılırken Okul’un *Özbek Türkçesinde “Baş” ve “Baş Organları”yla Kurulan Deyimler* adlı doktora tezinden esinlenilmiştir.

sınıflandırma yapılmış; deyimlerin anlamında hangi tür değişmelerin yaşandığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Yazılışı Farklı Anlamı Benzer Deyimler = YFAB için yaklaşık anlamlar verilmiş; verilen anlamlarda gerçekleşen anlam değişimleri belirlenerek genel hesaplama dahil edilmeden listelenmiştir. Çünkü bu deyimlere karşılık gelen deyimlerin birçoğu yaklaşık karşılıkları ve anlamları içermektedir. Çağdaş Türkiye Türkçesinde Muadili Bulunmayan Deyimler =TMY olarak gösterilmiştir. Çalışmada bu sınıflandırmaya dair tablolar verilmiş; her tabloda deyimın öncelikle DLT'deki biçimi ve anlamı; sonra Çağdaş Türkiye Türkçesinde deyim karşılık gelen söz, deyim, birleşik fiil, atasözü ve anlamı; son olarak da deyimın sınıfı ve anlam değişmesi türü verilmiştir. DLT'deki deyimlerin anlamları verilirken genellikle Atalay'ın dört ciltlik eserine sadık kalınmış; yine Şen'in (2017) eserinde verdiği anlamlardan faydalanılmıştır. Yine Genç'in (2014) yüksek lisans tezinden kısmen faydalanılmıştır. Çağdaş Türkiye Türkçesi söz karşılıkları Güncel Türkçe Sözlük (GTS), Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü (ADS) ile Derleme Sözlüğü (DS)'nden bulunmuş; temel ve yan anlamları bakımından karşılaştırılmıştır. Sözlükte bulunmayan Çağdaş Türkiye Türkçesine dair söz karşılıkları da tarafımızca verilmiştir. Tablolar anlam değişimleri açısından incelenerek çalışmaya dair sayısal veri ve oranlar elde edilmiş; çalışmanın sonuç kısmında bu veriler değerlendirilmiştir.

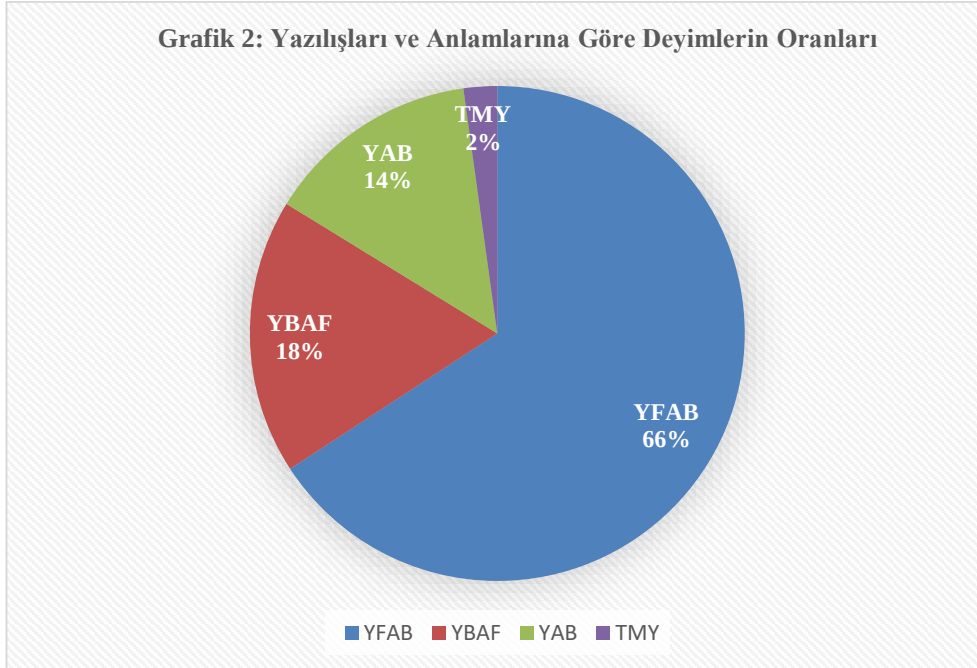
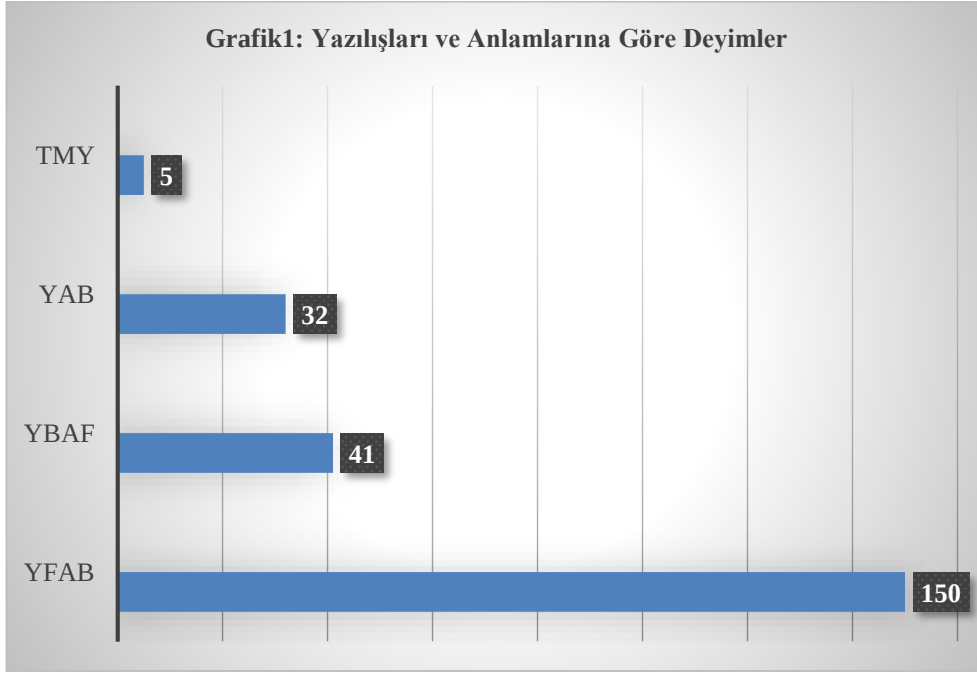
1.5. İnceleme

Brockelmann'ın (1964) yayımladığı *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmud al-Kaşgaris Divan Lugat at-Türk* adlı eserde 7.993 söz bulunmaktadır. Atalay'ın (Atalay, 2018) üç ciltlik çevirisinin "Endeks"inde verilen sözcük sayısı ise 8.783'tür. Ercilasun ve Akkoyunlu neşrinde 8000 civarında Türkçe sözcük ifade edilmektedir (Ercilasun - Akkoyunlu, 2014, XVIII). Sözcük sayısında bu denli farklılığın olmasında Kâşgarlı Mahmud'un farklı anlamlara gelen sözcükleri aynı madde altında toplaması etkili olmuştur. Bu çalışmalarda deyimlere dair kesin bir sayı verilmemiştir. Ercilasun ise çalışmasında DLT'de deyimlerin sayısını 8 olarak belirtmiş; fakat deyimlerin nasıl belirlendiğine, seçildiğine dair bir açıklama yapmamıştır (2020, 7). Eserinde **"Bu kök kirsün, kızıl çıksun.; Ol keçişni suw ilette.; Ketten kördi, kerekü yüdti.; Küg kördi, keregü yüdti.; Tengri kargagina ilinme.; Otagka öpkelep süke sözlemedük.; Yiti başlg yil böke.; Küminin küline tegü yağı olmak."** deyimlerinin dışında deyim yoktur (Ercilasun, 2020, 204). Tan, 1480'den günümüze değin atasözü ve deyim sözlüklerinde anlam vermeyi değerlendirdiği çalışmasında 1953-1959 yıllarında yapılan sözlüklerde atasözü ve deyim ayrımının önceye nazaran daha sağlam yapıldığını ifade etmişse de (Tan, 2020, 258) bugün araştırmacılar arasında yalnız deyim dahi belirlenebilmesinde ikilik olduğu açıktır. Bir sözcüğün yahut söz öbeğinin deyim kabulünde ortak bir görüşün olmayışı çalışmalarda doğru deyim sayılarının verilmesini zorlaştırmaktadır.

DLT ve kullanılan çağdaş sözlüklerde biçimsel benzerlik açısından yapılan bu karşılaştırmada toplam 228 deyim tespit edilmiştir. Bu deyimlerin 160'ı çalışmasını Dankoff & Kelly'nin (1982, 1984) *Mahmûd el- Kaşgarî: Compendium of the Turkic dialects (Dîwân lugât at-Türk) I-II* çalışmasından faydalanarak hazırlayan Şen'den doğrudan alınmıştır. 68 deyim ise tarafımızca eserde tespit edilmiştir. Ortalama 8.500 civarında sözcük barındıran sözlükte 228 deyimın bulunması her 36 sözcükten 1'inin deyim olması anlamına

gelmektedir. Bu da 950 yıl önce yazılan bir eserin Türkçenin gücünü göstermesi ve Türklerin az sözle çok şey anlatmaya yönelik tavrını açıkça ortaya koyması bakımından önemlidir.

Bu deyimlerden yazılışı bakımından günümüz sözlükleriyle biçimsel benzerliği olan 73; biçimsel benzerliği olmayan 155 deyim mevcuttur. Bunlardan Çağdaş Türkiye Türkçesine göre Yazılışı ve Anlamı Benzer Deyimler (YAB) 32; Yazılışı Benzer Anlamı Farklı Deyimler 41; Yazılışı Farklı Anlamı Benzer Deyimler 150; Çağdaş Türkçede Muadili Olmayan Deyimler 5 adettir. Aşağıdaki grafikte bu sayılar ve kullanım yoğunlukları görülmektedir:

Yazılışı ve Anlamı Benzer Deyimler (YAB): DLT'de ve Çağdaş Türkiye Türkçesinde yazılışı bakımından benzeyen 32 deyim mevcuttur. Bu deyimlerde geçmişten günümüze herhangi bir anlam değişmesi tespit edilmemiştir. Buna ilişkin tablo aşağıda yer almaktadır:

Tablo 1: Yazılışı ve Anlamı Benzer Deyimler (YAB)						
Sıra	D.L.T. Deyim	D.L.T. Anlamı	Ç.T.T. Deyim-Söz Karşılığı	Ç.T.T. Anlamı	Sınıfı	Anlam Değişmesi Türü
1	açuk kök	Açık hava, bulutsuz gök.	açık hava (GTS)	Bulutsuz hava.	YAB	Değişme yok.
2	atı kal-	Adı kalmak; ölen birinin, ardından namının kalması.	adı kal-	Bir kimse veya bir şey öldükten, ortadan çekildikten sonra dillerde yalnız adı dolaşmak (GTS).	YAB	Değişme yok.
3	başra kak-	Başa kakmak, yaptığı iyiliği yüze vurmak.	başra kak-	Yaptığı iyiliği yüze vurmak (ADS, GTS).	YAB	Değişme yok.
4	başra kak-	Başa kakmak, yaptığı iyiliği yüze vurmak.	başra kak-	Yaptığı iyiliği yüze vurmak.	YAB	Değişme yok.
5	boguzda tügül-	Boğazda düğümlenmek.	boğazına düğümlen-	Tıkanmak (DS).	YAB	Değişme yok.
6	emek bil-	Emeğe önem vermek; bir kişi emek verdiği için hatrını saymak.	emeğe saygı duy-	Emeğin, emekçinin kıymetini bilmek (GTS).	YAB	Değişme yok.
7	ışı yükse-	İşi yükselmek, işinde başarı sağlamak.	(işinde) yüksel-	Başarısını artırmak (GTS).	YAB	Değişme yok.
8	ışık örtüş-	İşi örtmek; bir işin ortaya çıkmasına engel olmak.	(iş) örtbas et-	Bir durumun, bir olayın duyulmamasını, yayılmamasını sağlayan önlemler almak (GTS).	YAB	Değişme yok.
9	ışın keçür-	Bir kişinin işini bitirmek, onu öldürmek.	iş işten geç-	Bir işi gerçekleştirme imkânı kalmamış olmak (ADS).	YBAF	Anlam kayması
10	kız bér-	Kız vermek; kızını gelin etmek.	kız ver-	Bir ailenin kızını bir başka aileye gelin etmek (GTS).	YAB	Değişme yok.

11	kök açıl-	Gök açılmak; gökteki bulutların dağılması.	hava aç- / açıl-	Bulutlar dağılmak (GTS).	YAB	Değişme yok.
12	köngül bagla-	Gönül bağlamak, aşık olmak, bir şeye sevgi beslemek.	gönül bagla-	Severek bağlanmak, içten sevmek, aşık olmak (GTS).	YAB	Değişme yok.
13	köngülden yıra-	Gönülden ırak (uzak) olmak; sevilmemeye başlamak.	gönülden ırak ol-	Sevilmekten yoksun kalmak, sevilmemek (GTS).	YAB	Değişme yok.
14	köz at-	Göz atmak; bakış atmak, incelemek.	göz at-	Kısa bir süre, fazla dikkat etmeden bakıvermek (ADS).	YAB	Değişme yok.
15	közinge iler-	Gözüne ilişmek; dikkatini çekmek.	gözüne iliş-	Birdenbire, istemeden görmek (ADS).	YAB	Değişme yok.
16	kurug söz	Boş laf; lakırdı, gereksiz, işe yaramaz konuşma.	kuru söz, boş laf	Gereksiz ve yararsız söz (GTS).	YAB	Değişme yok.
17	kün keçir-	Gün geçirmek; zaman harcamak.	gün geçir- (veya öldür-)	Boş şeylerle vakit geçirmek (GTS).	YAB	Değişme yok.
18	ogur bol-	(Yol) uğurlu olmak; şanslı geçmek.	uğur ola! (veya uğurlar olsun!)	Yolun açık olsun! anlamında söylenen bir iyi dilek sözü (GTS).	YAB	Değişme yok.
19	öğüt al-	Öğüt almak; verilen öğüde uymak, nasihat dinlemek.	öğüt al-	Verilen öğüde uymak, nasihat dinlemek (DS).	YAB	Değişme yok.
20	öğüt ber-	Öğüt vermek; nasihat etmek.	öğüt ver-	Bir kimseye yapması veya yapmaması gerekten şeyler için yol göstermek, nasihat etmek (GTS).	YAB	Değişme yok.
21	söz kabart-	Söz kabartmak; sözü abartmak, mübalağa etmek.	(söz) kabart-	Abartmak, atmak (DS).	YAB	Değişme yok.

22	söz kel-	Söz gelmek; laf gelmek, kalp kırarak sözlere muhatap olmak, dedikodusu yapılmak.	laf gel- /(birine) söz gel-	Söz gelmek. / Bir davranışından dolayı eleştiriye konu olmak, yerilmek (GTS).	YAB	Değişme yok.
23	söz tiz-	Söz nazma dökmek; şiir yazmak.	şiir düz-/ söz düz-	Şiir yazmak veya söylemek (ADS). / Şiiri yazıp okumak (DS).	YAB	Değişme yok.
24	sözün tut-	Söz dinlemek; kişinin sözüne uymak, istediğini yapmak.	söz tut-	Söz dinlemek (ADS).	YAB	Değişme yok.
25	söz bér-	Söz vermek; vaat etmek.	söz ver-	Bir işi yapacağını kesinlikle bildirmek (ADS, GTS).	YAB	Değişme yok.
26	sözüg kev-	Söz gevelemek; meramını anlatamamak.	sözü ağzında gevele-/lafı ağzında gevele-/bir şeyi) ağzında gevele-	Açıkça söylememek. / söylemek isteğini söyleyememek. / Lafı ağzında gevelemek (ADS).	YAB	Değişme yok.
27	tang at-	Şafak atmak; tan yeri ağarmak.	tan at-	Gün doğmaya başlamak, şafak sökmek (GTS).	YAB	Değişme yok.
28	tüpi kop-	Tipi kopmak; fırtına çıkmak.	fırtına çık-	Sert rüzgâr esmeye başlamak (GTS).	YAB	Değişme yok.
29	yeri kör-	Yerinde görmek; uygun bulmak.	yerinde bul-	Doğru olduğunu kabul etmek.	YAB	Değişme yok.
30	yürekliğ er	Yürekli adam; cesur adam.	yürekli kişi	Tehlikeyi korkusuzca karşılayan, hiçbir şeyden korkusu olmayan; koçak (GTS).	YAB	Değişme yok.
31	yüzi sargar-	Yüzü sararmak; yüzünün rengi solmak, sağlığı bozulmak.	yüzü sarar-/ sararıp sol-/benzi sol-	Korku, üzüntü, coşku vb. sebeplerle yüzün rengi solmak (ADS).	YAB	Değişme yok.

32	yüzün burkıt-	Yüzünü buruşturmak; memnuniyetsizlik göstermek, somurtmak.	bk. yüzi sorış- /yüzün sorit-	Yüzüne öfke ve hoşnutsuzluk gösteren bir biçim vermek (GTS).	YAB	Değişme yok.
----	----------------------	--	--------------------------------------	--	-----	--------------

Yazılışı Benzer Anlamı Farklı Deyimler (YBAF): Bu deyimler eserde 41 adettir. Çağdaş Türkiye Türkçesinde aynı biçimde kullanılsa da bugünkü sözlük anlamı tamamen değişen veya kısmen değişime uğrayan deyimler, Cruse'un anlam değişimleri tasnifine göre şöyle tespit edilmiş ve tabloda gösterilmiştir:

Tablo 2: Yazılışı Benzer Anlamı Farklı Deyimler (YBAF)						
Sayı sı	D.L.T. Deyim	D.L.T. Anlamı	Ç.T.T. Deyim-Söz Karşılığı	Ç.T.T. Anlamı	Sınıfı	Anlam Değişmesi Türü
1	başın yol-	Başını kurtarmak; eşinden boşanmak.	saçını başını yol-	Çok üzölmek, üzüntüsünden dövünmek (GTS).	YBAF	Anlam kayması
2	başka çık-	Başa binmek; yenilmek, hezimete uğramak.	başa çık-	Bir işin üstesinden gelmek.	YBAF	Anlam iyileşmesi
3	bel kıl-	Bir kimseye dileğinden çok yemek vermek.	bel kıl-	Bir kimseyi sığınacak kişi kabul etmek; dayanak noktası saymak.	YBAF	Anlam kayması
4	beşik n yör-	Beşikten çözmek, emekleme dönemini bitirtmek.	beşikten çöz-	1. Çocuğı beşikten ayırarak normal yatağı almak; çocuğı artık sallamadan uyutmak.	YBAF	Anlam kayması
5	birbiri ge iğ-	Birbirine arka olmak, güvenmek.	birbirine eğı- (DS).	Bir işi yapmamak için başkalarını öne sürmek.	YBAF	Anlam kötüleşmesi
6	boş elig	Boş el, işten ve maldan kurtulmuş el.	eli boş	1. İşi olmayan, boş gezen. 2. Yoksul olan (GTS).	YBAF	Genelleşme+Anlam kazanma
7	boş kişi	Hür adam.	boş kişi	Faydasız, değersiz insan.	YBAF	Anlam kötüleşmesi
8	elig tutmak	Kefil olmak, elinden tutmak.	elinden tut-	1) Yardım etmek; 2) Kayırmak.	YBAF	Temel anlamın değişmesi+Anlam kaybetme

9	elig uwun-	Utancından, mahcubiyetinden elini ovuşturmak.	el ovuştur-	1. Birinin karşısında ezilip büzülmek. 2. Birinin kötü duruma düşmesine içten içe sevinmek (GTS).	YBAF	Anlam kazanma
10	ékki yüzlüğ	Özü sözü bir olmayan, ikiyüzlü.	iki yüzlü	1. İki tarafı olan. 2. İki taraflı kullanılan. (GTS). / Çift taraflı davranan.	YBAF	Temel anlamın değişmesi+ Anlam kazanma
11	esen bol-	Esen bulmak, rahata ermek, huzurlu olmak.	esen bul-	Ruhsal ve bedensel olarak sağlıklı, sıhhatli olmak.	YBAF	Özelleşme
12	ışığ ewür-tewür-	İşi evirip çevirmek; iş yürütmek; işin üstesinden gelmek.	(iş) evirip çevir-	İyice, istediği gibi, adamakıllı gözden geçirmek (ADS).	YBAF	Anlam kayması
13	ışka sarlan-	İşe hazırlanmak; istediği işi bulmak.	işe sarıl-	Kendini tamamen bir şeye veya işe vermek (GTS).	YBAF	Anlam kayması
14	ışka yapuş-	İşe yapışmak; işi yapmak için çok çaba sarf etmek, işini özveriyle yapmak.	işe yapış-	Kendini tamamen bir şeye veya işe vermek (DS).	YBAF	Anlam kaybetme
15	kan saç-	Kan saçmak; kan ağlamak, çok büyük bir üzüntü içinde olmak.	kan saç-	1. Kötü söz söylemek. 2. Kan dökerek adam öldürmek (GTS).	YBAF	Temel anlamın değişmesi+ Anlam kaybetme
16	kanı ak-	Kanı akmak; yaralanmak.	kan ak-	1. Savaş, çatışma, dövüş olmak. 2. Ölmek (GTS).	YBAF	Temel anlamın değişmesi+ Anlam kazanma
17	kanı kuru-	Bitkin, cansız hale gelmek.	kanı kuru-	1. Çok usanmak, çok bıkmak. 2. mecaz Bitkin, yorgun, cansız duruma düşmek (ADS).	YBAF	Temel anlamın değişmesi+ Anlam kazanma
18	kart er	Huysuz adam.	kart (adam)	Yaşlı adam.	YBAF	Anlam kayması

19	katkı kişi	Katı kişi; kimseye boyun eğmeyen, sert mizaçlı kişi.	sert mizaçlı, katı insan	1.Hoşgörüsüz, acımasız, merhametsiz, zalim olan.2. Düşünce ve davranışlarında belli ilkelere sıkı sıkıya bağlı olan, hoşgörüsü olmayan; sıkı (kişi) (GTS).	YBAF	Anlam kayması+ Anlam kötüleşme si
20	kiçik bul-	Küçümseme k, hakir görmek.	küçük gör-	1.Küçümsemek (GTS). 2. Değer, önem vermemek (ADS).	YBAF	Anlam kazanma
21	köngli açıl-	Gönlü açılmak, ferahlamak, huzura kavuşmak.	gözü gönlü açıl-	Neşelenmek, ferahlamak (GTS).	YBAF	Anlam kazanma.
22	köngül bêr-	Gönül vermek; sevgi ile bağlanmak.	gönül ver-	1.Sevmek, âşık olmak. 2. Bir şeyi sevmeye, istemeye veya yapmaya içten yönelmek, eğilmek, meyletmek. 3. Düşkün olmak (ADS)	YBAF	Anlam kazanma
23	köngül bulgan -/ köngül in bulga-	Gönül bulanmak; midesi bulanmak.	gönül bulantısı/gö nül bulandır-	Sıkıntı veya üzüntü (GTS)./1. Mide bulandırmak. 2. Kuşkulandırmak. 3. Rahatsız etmek (ADS).	YBAF	Temel anlamın değişmesi+ Anlam kazanma
24	köngül ke sığ-	Gönle sıgmak; kişinin kalbine, ruhuna tesir etmek, onu etkilemek, gönülde yer etmek, benimsenme k.	gönle sığ-	Sevilmek (DS).	YBAF	Anlam kaybetme
25	köngül ke sing-	Kalbe girmek; işlemek, tesir etmek, özümsemek .	gönlüne sin- /yüreğine sin-/içine sin-	İsteğince olduğu için huzur ve mutluluk duymak (ADS). / 1. İsteğince olduğu için huzur ve mutluluk duymak. 2. İçi rahat etmek.	YBAF	Anlam kayması
26	köz ak-	Gözyaşı dökmek.	gözü ak-	Gözü yaralanıp kör olmak (GTS).	YBAF	Anlam kayması

27	közü yolkabol-	Gözü yolda olmak; gitmek istemek.	gözü yolda ol-	Birinin gelmesini merak, istek veya özlemle beklemek (GTS).	YBAF	Anlam kayması
28	köz yüm-	Göz yummak; bir işin olmasına rıza göstermek.	göz yum-	1.Görmezlikten gelmek, hoş görmek, başışlamak. 2. Umudunu kesmek, umutsuzluğa düşmek (ADS)	YBAF	Temel anlamın değişmesi+ Anlam kazanma
29	mengzi ag-	Yüzünün rengi değişmek; korku, endişe yahut rahatsızlık yüzüne yansımak.	benzi at-/ beti benzi at-/beti benzi kalma-	Ansızın yüzünün rengi sararmak, solmak (ADS). / Herhangi bir sebeple kanı çekilip yüzü solmak, korkmak. / Yüzü sararıp solmak.	YBAF	Genelleşme.
30	mengzi yüzi sargar-	Benzi sararmak; korku yahut endişeden yüzünün rengi sararmak.	benzi sarar-	Yüzünün rengi solmak (ADS).	YBAF	Genelleşme.
31	ogurlug bol-	Yol için şans getirmek (yalnız yol için kullanılır).	uğurlu kademli olsun	Mutlu bir olay dolayısıyla iyi dilekte bulunma sözü (ADS).	YBAF	Genelleşme.
32	taz yer	Kel toprak; çorak toprak.	daz yer	Otsuz, çıplak arazi, tepe (DS).	YBAF	Anlam kaybetme
33	ter bol-	Ter olmak; ter basmak, utanmak, mahcup olmak.	ter bas-	Sıkıntı veya heyecandan dolayı çok terlemek (GTS). Çok terlemek (ADS).	YBAF	Anlam kazanma+ Anlam kaybetme
34	tişi kamaş-	Dişi kamaşmak; öfkelenmek, sinirlenmek.	(dişi) kamaş-	Ekşi bir şey sebebiyle dil, damak veya diş uyuşmak (GTS).	YBAF	Anlam kayması
35	tölek ol-	Dölek olmak; ağırbaşlı, akıllı uslu durmak.	dölek ol-	1. Uslu, terbiyeli, ağırbaşlı(kimse). 2. Düz engebesiz arazi olmak.	YBAF	Anlam kazanma
36	tutgun al-	Tutsak almak, esir almak.	tutsak et-	1.Esir almak. 2.Alıkoymak, meşgul etmek (GTS).	YBAF	Anlam kazanma.

37	tüş kör-	Rüyasında azmak; uykusunda cenabet olmak.	düş gör-	Rüya görmek (GTS).	YBAF	Anlam kayması.
38	yêl kap-	Yel kapmak; cin çarpmak, cin tutulmak.	yel gir-	Ağrısı tutmak (romatizma için) (DS).	YBAF	Anlam kayması.
39	yol bil-	Yol bilmek; yöntem bulmak.	yol bul-	Çare bulmak (GTS).	YBAF	Özelleşme
40	yük bol-	Yük olmak; fazla gelmek, ağır gelmek.	(birine) yük ol-	1.Zahmet, sıkıntı vermek. 2. Kendisi için başkasına para harcatmak, masraf yaptırmak (GTS).	YBAF	Anlam kazanma
41	yüz açuklu kı	Yüz açıklığı; yüz gülümseyişi.	alnı açık	Çekinecek hiçbir durumu ve ayıbı olmayan (ADS)	YBAF	Anlam kayması

1. *Anlam Kayması*: Bunlar temel anlamı başka anlama değişen deyimlerdir. Bu grupta 13 deyim yer almaktadır.

2. *Anlam İyileşmesi ve Anlam Kötüleşmesi*: Anlam iyileşmesi görülen 1 deyim; anlam kötüleşmesi görülen 2 deyim bulunmaktadır.

3. *Özelleşme ve Genelleşme*: Özelleşme görülen 2; genelleşme görülen 3 deyim mevcuttur.

4. *Anlam Kazanma ve Anlam Kaybetme*: Bu bölüme Cruse (2006)'a paralel olarak temel anlamında değişim olmamakla birlikte yan anlam kazanan ya da sahip olduğu yan anlamı kaybeden deyimler dâhil edilmiştir. Kendi içinde "anlam kazanma" ve "anlam kaybetme" olarak iki grup içinde değerlendirilebilir. 7 deyimde anlam kazanma; 3 deyimde ise anlam kaybetme görülmüştür.

5. *Temel Anlamın Değişmesi*: Bu bölümde Cruse (2006)'a paralel olarak birincil anlamları ve ikincil anlamları yer değiştiren deyimler incelenmiştir. Anlam değişimleri içinde görülme sıklığı açısından dördüncü sırayı yer almaktadır. Bu değişme tek başına görülmemiş; çok boyutlu tespit edilebilmiştir.

6. *Çok Boyutlu Anlam Değişimleri*: Klasik anlam değişimi tasniflerinin en çok eleştiri alan yönlerinden biri de farklı anlam değişimi türlerini içini alacak kategorilerin bulunmamasıdır. Bu çalışmada söz konusu eleştiriler göze alınarak birden fazla anlam değişmesi içeren deyimler "çok boyutlu anlam değişimleri" bölümünde değerlendirilmiştir. Çok boyutlu anlam değişimleri kendi içinde "iki boyutlu" ve "üç boyutlu" olmak üzere iki sınıfta değerlendirilebilir. 10 deyimde iki boyutlu anlam değişmesi görülmüştür. Üç boyutlu anlam değişmesi tespit edilmemiştir.

Temel anlamın değişmesi + Anlam kazanma: 5 deyim

Temel anlamın değişmesi + Anlam kaybetme : 2 deyim

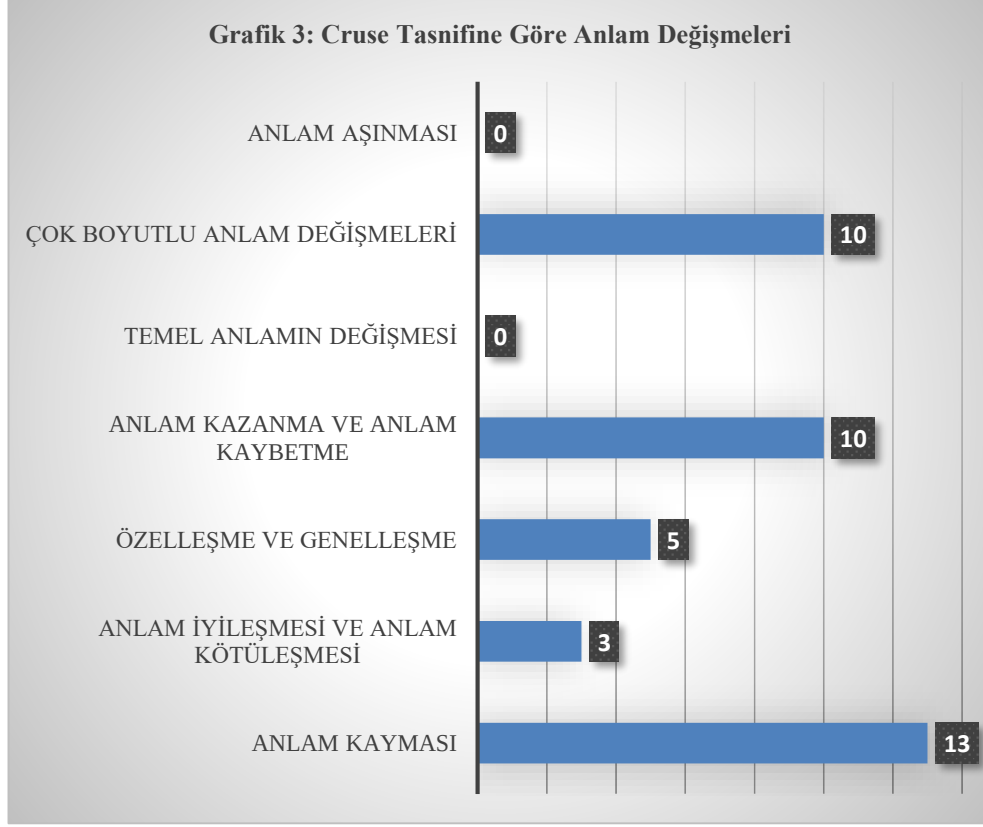
Anlam kayması + Anlam kötüleşmesi : 1 deyim

Anlam kazanma + Anlam kaybetme: 1 deyim

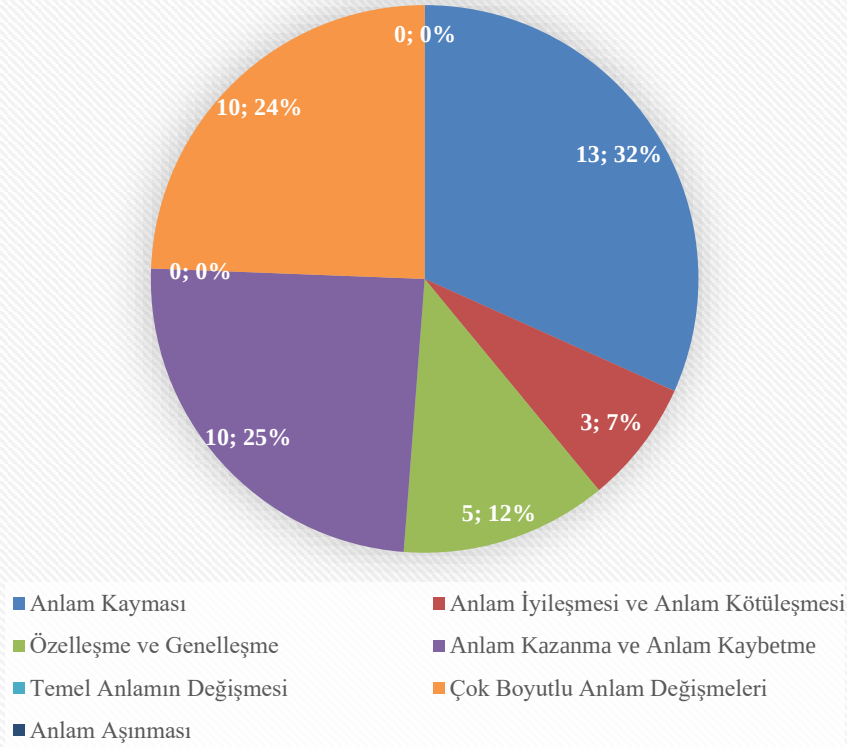
Genelleşme + Anlam kazanma: 1 deyim

7. *Anlam Aşınması*: Söz konusu deyimlerde örneği tespit edilmemiştir.

Bütün bu değişmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Grafik 4: Cruse Tasnifine Göre DLT'de Anlam Değişimleri

Yazılışı Farklı Anlamı Benzer Deyimler (YFAB): 150 adetle en çok tespit edilen deyimler yazılışı farklı anlamı benzer deyimlerdir. Çağdaş Türkiye Türkçesindeki yaklaşık veya muhtemel karşılıkları verilen bu deyimlerde de anlam değişmesine uğrayanlar mevcuttur. Aşağıdaki tabloda deyimler listelenmiş; verilen anlama göre anlama göre anlam değişimleri tespit edilmiştir. Biçimsel olarak standart Türkçede kullanılmayan bu deyimlerin birçoğu bugün verilen karşılıklarıyla kullanılmaktadır. Bunlardan 118 deyimde anlam değişmesi olmamıştır. 32 deyimde ise tespit edilebildiği kadarıyla 12 anlam kazanma; 8 genelleşme; 7 anlam kayması; 3 özelleşme, 1 anlam kaybetme; 1 de çok boyutlu anlam değişmesi görülmüştür:

Tablo 3: Yazılışı Farklı Anlamı Benzer Deyimler

Sayı	D.L.T. Deyim	D.L.T. Anlamı	Ç.T.T. Söz-Deyim-Birleşik Fiil Karşılığı	Ç.T.T. Anlamı	Sınıfı	Anlam Değişmesi Türü
	açıklık tut-	Kendini iyi gıdalarla beslemek.	(midesine)iyi bakmak.	Sağlıklı gıdalar tüketerek mideyi korumak.	YFAB	Değişme yok.
	açuk iş	Temiz iş, güzel iş.	temiz iş	Sorun çıkarmayacak, iyi yapılmış iş.	YFAB	Değişme yok.
	adhak egleş-	Bir şey üzerinde halkın birleşmesi.	ayak uydur-	Birbirlerine uyum sağlamak.	YFAB	Anlam kayması

	adhakka tegür-	Ayağa deydirmek; bir işi sonuna kadar götürmek, ulaştırmak, tamamlamak.	iş bitir-/sonunu getir-	Bir işi iyi sonuca ulaştırmak (GTS). / İyi başladığı bir işi başarıyla bitirmek (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	agındın yüz at keç-	Görmüş geçirmiş olmak, tecrübeli olmak.	görmüş geçirmiş ol-	Tecrübeli olmak.	YFAB	Değişme yok.
	agzın küle bak-	Ağzıyla gülerек bakmak; gülümseyerek iyilikle karşılık vermek.	İyiliğe iyilikle karşılık ver-	İyilik yapana iyilikle muamele etmek.	YFAB	Değişme yok.
	ala bol-	Asi olmak, baş kaldırmak.	baş kaldır-	İsyan etmek, ayaklanmak.	YFAB	Değişme yok.
	altun özü	Ruhu altın gibi saf kadın.	altın kalpli	Özünde iyi olan, saf ve temiz.	YFAB	Genelleşme
	aya yap-	El çırpma.	alkış tut-	Alkışlamak.	YFAB	Değişme yok.
	bagır başı	Ciğer yarası, onulmaz dert.	yürek yarası	Gönül yarası, çaresiz gönül işi.	YFAB	Özelleşme
	bagırlı er	Ciğerli adam, kimseye boyun eğmeyen adam.	başı dik	Onurlu, gururlu; cesur yürekli.	YFAB	Değişme yok.
	bagrı tartış-	Bağrı sızlamak, vicdanen rahatsız olmak.	gönlü razı olma-	İstememek (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	baş tığ-	Baş eğmek; tabi olmak.	baş eğ-	1.Saygı göstermek için baş eğerek selamlamak. 2. Direnmekten vazgeçip buyruk altına girmek, inkiyat etmek (ADS).	YFAB	Anlam kazanma
	baş togra-	Baş kesmek, öldürmek.	başını uçur-	1.Kellesini uçurmak (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	başı tegzin-	Bunalıp ne yapacağını bilmemek; başı dönmek.	başı dön-	1. Sıkıntı yaratan bir durum karşısında bulunmak. 2. Görkemli bir şey karşısında hayranlık duymak. 3. Para veya makam sebebiyle şaşırıp şımarmak (ADS).	YFAB	Genelleşme
	başın karta-	Yarasını deşmek, acılarını açığa çıkarmak.	yarasını deş-	Acıyı üzüntüyü hatırlatmak, tazelemek (ADS).	YFAB	Değişme yok.

	bedük bağırılıg	Büyük bağırılı, kimseye boyun eğmeyen.	başı dik	Onurlu, gururlu; cesur yürekli.	YFAB	Anlam kayması
	bilek sıtgaş-	Kolları sıvamak; yardım ya da yarış için bir işe girişmek.	kolları sıva-	Bir iş yapmaya güçlü bir biçimde, istekle hazırlanmak (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	boguz kuzut-	Birinin yeme isteğini artırmak.	canını çektir-	Bir yiyeceği istetmek, arzulatmak.	YFAB	Değişme yok.
	boş uragut	Boşanmış kadın.	boşanmış kadın	Eşinden ayrılmış kadın.	YFAB	Değişme yok.
	boynın kadir-	Boyun büktürmek, üstünlüğünü kabul ettirmek.	boyun eğdir-, diz çöktür-	İsteyerek veya istemeyerek kendine uydurmak, tabi kılmak (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	boyun kertil-	Horlanmak, küçük görülme, aşağılanmak.	küçük görül-	Küçümsemek (GTS). Değer, önem vermemek (ADS).	YFAB	Anlam kazanma
	boyun su-	Boyun sunmak; boyun eğmek, itaat etmek.	boyun eğ-	İtaat etmek.	YFAB	Değişme yok.
	burkı yüz	Ekşi surat, sevimsiz çehre, hoşnut olmayan yüz ifadesi.	ekşi surat	Küskünlük veya hoşnutsuzluk anlatan yüz; ekşi yüz.	YFAB	Değişme yok.
	bürt bas-	Karabasan basmak, kabus görmek.	al bas-	Karabasan basmak.	YFAB	Değişme yok.
	bügri bol-	Beli bükülmek, yaşlılıktan dolayı gücü kalmamak.	beli bükül-	Yaşlanmak.	YFAB	Değişme yok.
	çalpak iş	Karışık iş.	çorba olmuş, arapsaçına dönmüş iş	Çözümlemeyecek hale gelmiş, karışık iş (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	çar çur ye-	Eline geçen her şeyi yemek.	abur cubur ye-	Yararı gözetilmeksizin rastgele her şeyi yemek.	YFAB	Değişme yok.
	çawı kal-	Öldükten sonra da anılmak, namı kalmak.	namı kal-	Kişi öldükten sonra hatırlanmak.	YFAB	Değişme yok.
	çulıman iş	Bulanık iş, içinden çıkılmaz karmaşık iş.	işler arapsaçına dön-	İşler çok karmaşık bir hal almak (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	elgi boşgun-	Eli boşalmak, elinde iş olmamak, çalışmamak.	eli boş ol-	1. Elinde iş olmamak, boş gezmek. 2. Yoksul gezmek (GTS).	YFAB	Anlam kazanma

	elgi işka işil-/elgi işka yişil-	Eli işe yatmak, bir işte ustalaşmak.	eli işe yat-	Becerikli, eli yatkın, uz olmak (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	ertni özük	Bedeni inci gibi temiz kadın; mücevher ruh.	abba kimse (DS)	Bembeyaz teni olan kişi.	YFAB	Anlam kaybetme
	ërini yaglıg	Dudağı yağlı, hali vakti yerinde, karnı doymuş.	hali vakti yerinde	Paraca durumu iyi, zengin.	YFAB	Özelleşme
	ısrım kişi	Isırıcı kişi; sinirli suratsız kişi, sıkıntılı adam.	çatık kaşlı	Kaşı çatılmış, kızgın, öfkeli.	YFAB	Değişme yok.
	iş sewre-	İşi tamamlamak, işe son noktayı koymak.	iş bitir-	Bir işi iyi bir sonuca ulaştırmak.	YFAB	Özelleşme
	işda boşlaglan-	İşi başlamak, işte kimsenin öğüdünü dinlemez olmak.	(iş) savsakla-	1.İşi ağır almak, geciktirmek, oyalamak. 2. Yinelemek, üstelemek. 3. İşi baştan savmak (DS).	YFAB	Anlam kazanma
	işig irpe-	İşi biçmek; işi düzeltmek isterken bozmak.	işi boz- (ADS)	Yapılan anlaşmayı, verilen sözü tutmamak.	YFAB	Anlam kayması
	işka egir-	İşe dolandırmak; işte görevlendirmek.	iş ver-	1.Birine yapacak iş göstermek. 2. Gönlü olduğunu gösterecek davranışlarda bulunmak (ADS).	YFAB	Anlam kazanma
	işta çıgrıt-	İşte pişirmek, sağlamlaştırmak; bir kimsenin iş öğrenmesine yardım etmek.	(işte) pişir-	Olgunlaştırmak.	YFAB	Değişme yok.
	irni yakışma-	Dudakları birbirine değmezcesine, hızlıca konuşmak; çabuk konuşmak.	ağız kapanma-	Sürekli, susmadan konuşmak.	YFAB	Değişme yok.
	kanı irte-	Kan istemek; öç almak istemek.	kan güt-	Kan dökerek öç almak istemek (ADS)	YFAB	Değişme yok.
	kanı katı-	Kanı katılaşmak; bitkin, cansız duruma düşmek, canı çekilmek.	canı çekil-	1) Vücudun herhangi bir organının canlılığı azalır gibi olmak; 2) içi	YFAB	Anlam kazanma

				ezilmek (ADS). 3. İçi sıkılmak (DS).		
	kara orun	Kara yer; mezar.	toprak yeri, ölü yeri	Mezar (DS).	YFAB	Değişme yok.
	karın yorıt-	Bağırsaklarını bozmak; karnını sürdürmek.	ishal ol-	Amel olmak, sürgün olmak, bağırsakları bozmak (GTS).	YFAB	Değişme yok.
	kaşı közi tügül-	Kaşları çatılmak; somurtmak.	kaşlarını çat-	Kızmak, öfkelenmek (ADS).	YFAB	Anlam kayması
	kek kör-	Zorluk görmek; sıkıntı, zorluk çekmek.	sıkıntı çek-	Zorluk veya yoksulluk içinde yaşamak (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	kértü yer	Ahiret, öteki dünya.	hakikat yurdu	Ahiret.	YFAB	Değişme yok.
	ketüt kişi	Ekşi suratlı kişi; sevimsiz çehreli kimse.	ekşi suratlı (kişi)	Küskünlük veya hoşnutsuzluk anlatan yüz; ekşi yüz (GTS).	YFAB	Değişme yok.
	keylik kişi	Yabani hayvana benzer adam; çılgın ve yabani gibi kendinden geçmişçesine yürüyen adam.	dağdan inme	Dağ adamı (GTS).	YFAB	Genelleşme
	kingru bak-	Yan bakmak; kötü gözle bakmak.	yan gözle bak-/yan bak-/yan yan bak-	Belli etmeden, göz ucuyla bakmak./Yan bakmak; beğenmeyerek düşmanca bakmak. (ADS)./Kin nefret veya öfkeyle bakmak (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	kingır közün bak-	Yan gözle bakmak, kızgın gözle bakmak.	bk. kingru bak-		YFAB	Değişme yok.
	kıya kör-	Yan bakmak; beğenmeyerek, kötü niyetle düşmanca bakmak.	bk. kingru bak-		YFAB	Değişme yok.
	kıyık kişi	Eğri adam; sözünde durmayan adam.	eğri adam	Özü sözü bir olmayan adam.	YFAB	Değişme yok.
	kız kapakı sı-	Kızın kızlığını bozmak; kızın bekaretini bozmak.	kızlık boz-	Kızın bakireliğini bitirmek.	YFAB	Değişme yok.
	kız kol-	Kız istemek; kızı gelin olarak	kız iste-	Bir kızı evlenmek için	YFAB	Değişme yok.

		ailesinden istemek.		ana ve babasından veya yakınlarından istemek (ADS).		
	kök bürkek bol-	Gök örtülmek; gök kapanmak, gök dumanla örtülmek.	hava karar-/hava kapan-	Güneşin batmasıyla ortalık kararmak. /Gökyüzü bulutlarla örtülmek (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	kök örtül-/kök tun-	Gök kapanmak; göğü bulut kaplamak; gökyüzü bulutlanmak.	bk. kök bürkek bol-		YFAB	Değişme yok.
	köksi ot tüt-	Göğsünde ateş yanmak; intikam ateşiyle yanmak, öç ateşi göğüslerinde tütme.	intikam ateşiyle yan-	İntikam almak için yanıp tutuşmak.	YFAB	Değişme yok.
	köngli emit-	Birine ilgi duymak, meyletmek.	gönlü düş-/gönlü kay-	Aşık olmak. / Sevmeye eğilimli olmak (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	köngli kayna-	Gönlü kaynamak; kanı kaynamak, birine yakınlık hissetmek.	(birine) kanı kayna-	Çabucak sevgi duymak (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	köngli tumlı-	Gönlü soğumak; bir kimseye gücenip ondan uzaklaşmak.	(birinden) buz gibi soğu-/gönüllenenmek	Birinden tiksirmek (ADS). /Küsmek, darılmak, kırılmak (DS).	YFAB	Değişme yok.
	köngli yayıl-yaykal-	Gönlü dalgalanmak; her şeye meyletmek.	yüreği kıpır kıpır ol-	Kalbinin heyecanından yerinde duramamak.	YFAB	Anlam kayması
	köngül açıt-	Gönül acıtmak; acı vermek, üzme.	can yak-	Zulmetmek, eziyet etmek (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	köngül bert-	Kalp kırmak, üzme.	kalp kır-	Gönül kırmak (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	köngül isigliği	Gönül sıcaklığı; sevgi, muhabbet. İnsanlarla arasında sevgi bağı kurmak.	gönül sıcaklığı/içi ısın-	Hoşlanmak, sevmek (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	köngül tumlıyu kal-	Gönül donakalmak; hayret ve şaşkınlık içinde kalmak.	şaşkına dön-	Beklenmedik bir durum karşısında şaşkınlaşmak (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	köngül tüg-	Gönül düğümlenmek;	(yüreğinin) kapılarını	Kalbini sevgiye kapatmak;	YFAB	Değişme yok.

		hislerine gem vurmak.	kapa- /(kalbine) kilit vur-	sevmemek için direnmek (ADS).		
	köngül yay-	Gönül yaymak; gönü meylettirmek.	(gönül) meylet-	Gönül vermek (GTS).	YFAB	Değişme yok.
	köngüli köy-	Gönü yanmak; içi yanmak, çok acı çekmek, çok üzülmek.	içi yan- (ADS)	1.Büyük bir acı, sıkıntı vb. nedenlerle çok üzülmek.	YFAB	Değişme yok.
	köz yarukı	Göz aydınlığı; çok değer verilen, yaşam sevinci.	göz aydınlığı	Sevindirici bir duruma kavuşma mutluluğu.	YFAB	Değişme yok.
	köz yaşın yamla-	Gözyaşını silmek; üzüntüsünü gidermek, hafifletmek.	teselli et-	Avutmak (GTS).	YFAB	Değişme yok.
	közi alar-	Gözü kamaşmak; etrafını açık seçik görememek.	gözü (gözleri) kamaş-	1.Güçlü bir ışık sebebiyle göz bakamaz olmak (ADS). 2. Çok etkilenmek.	YFAB	Anlam kazanma
	közi kirlen-	Gözü kirlenmek; mahmurlaşmak, uykulu hale gelmek.	uykusu gel-	Uyuma isteği duymak (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	közi uyad-	Gözü utanmak; sıkılgan, utangaç davranmak.	gözlerini kaçır-	Biriyle göz göze gelmemek için gözlerini başka tarafa çevirmek (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	közi üşer-	Gözü kararmak; aklıktan iyi göremez olmak.	açlıktan gözü (gözleri) dön- (karar-)/gözü (gözleri) karar-	Çok acıkmak. /1. Baş dönme, hafif baygınlık geçirmek. 2. Umutsuzluğun veya aşırı isteğin etkisi altında ne yaptığını bilmez duruma gelmek (ADS).	YFAB	Anlam kazanma
	kudruk tüg-	(Atın) kuyruğunu düğümlemek; savaşa hazırlanmak, savaş ilan etmek.	savaş aç- (veya ilan et-)	1.Bir veya daha fazla devlete karşı savaş durumuna geçmek. 2. Ortadan kaldırmak için uğraşmak (ADS).	YFAB	Anlam kazanma
	kulak sız-	Kulağı sızmak; kulak gürültüden neredeyse sağır olmak.	sağır ol-	Sağırlaşmak (GTS).	YFAB	Değişme yok.

	kulakka çak- /kulakka çakıl- /kulakka çal-	Kulağına çarpmak; kulağına çalmak, işittirmek.	kulağına çalın-	Başkasına söylenirken kendisi de duymuş olmak (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	kurç eren	Çelik adam; dayanıklı, yiğit adam.	demir bilek	Güçlü, kuvvetli kimse (GTS).	YFAB	Genelleşme
	kün kıyıl-	Gün dönmek; güneş kaybolmaya başlamak.	gün bat-/gün dinlen-/gün dulun-/gün eğil-/gün gaviş-/gün uç-/gün üzül-/gün anasına kavuş-	Güneş batmak (GTS). /Güneş batmak (DS). /Güneş batmaya başlamak. /İkindiden sonraki vakte girmek (DS). /gün batmak (DS). /Akşam olmak (DS). /Güneş batmadan önce dağlarda son ışık kalmak (DS). /güneş batmak.	YFAB	Değişme yok.
	kün orna-	Güneş yerleşmek; güneş kaybolmak, hava kararmaya başlamak.	bk. gün kıyıl-		YFAB	Değişme yok.
	kün sawul-	Güneş uzaklaşmak; güneş kaybolmak, hava kararmaya başlamak.	bk. gün kıyıl-		YFAB	Değişme yok.
	kün sız-	Güneş sızmak; güneşin ucu doğudan görünmek.	gün ışı-/güneş çav-/gün çal-/gün çıtla-/gün kaşı	Sabah olmak. / Güneş dağlara yayılmak, doğmak. / Günün ilk ışıkları (DS).	YFAB	Değişme yok.
	mingi saçıt-	Beynini dağıtmak; öldürmek.	beynini dağıt-	Öldürmek (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	odug köngüllüg	Uyanık gönüllü; anlayışlı.	hoşgörülü	Anlayışlı, müsamahalı.	YFAB	Değişme yok.
	ökin alsık-	Aklını almak; aklını başından almak; (güzelliğiyle) aptallaştırmak, sarhoş etmek.	aklını başından al-	Bir şey birini düşünemeyecek bir duruma getirmek, çok şaşırtmak (ADS).	YFAB	Değişme yok.

	öküş kılın-	Haddini aşmak; bir konuda ileri gitmek.	haddini aş-	Ölçüyü kaçırmak; ileri gitmek.	YFAB	Değişme yok.
	öpke kagrul-	Ciğeri kavrulmak; acı çekmek.	ciğeri yan-	Çok acı ve sıkıntı çekmek, büyük bir acıya uğramak, yüreği yanmak.	YFAB	Değişme yok.
	sıgan saç	Sığanmış saç; kıvrıkcık olmayan düz saç.	düz saç	Kıvrıkcık olmayan saç.	YFAB	Değişme yok.
	söz edger-	Söz saymak; kulak asmak, söylenen sözü önemsemek, söz tutmak.	söz dinle- (veya tut-)	Söylenen bir sözü, verilen bir öğüdü benimsemek, davranışlarını bunlara uydurmak (GTS).	YFAB	Değişme yok.
	söz kadir-	Söz çevirmek; söylenen sözleri reddetmek.	lafını ye-	Verdiği sözden, söylediği sözden vazgeçmek (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	söz yasıla-	Söz yaymak; sözü açıkça, ayrıntılı anlatmak, genişçe aktarmak.	açık seçik konuş-	Sözü ayrıntılı açıklamak.	YFAB	Değişme yok.
	söz yasta-	Söz dokundurmak; iğnelemek, sözle rahatsız etmek.	laf çak- (çarpıtır-, dokundur-)	Üstü kapalı bir biçimde karşısındakine bir şeyler ima etmek (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	sözün katnat-	Sözünü ikiletmek; birinin sözünü reddetmek.	(lafı) ikilet-	Birinin sözünü dinlememek; ona uymamak (GTS).	YFAB	Değişme yok.
	sözün kıy-	Sözden dönmek; verilen sözü yapmamak.	sözünden dön-/sözünü ye-, lafını ye-	Verdiği sözü yerine getirmemek veya tutmamak./ Verdiği sözden, söylediği sözden vazgeçmek (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	sözke süçin-	Sözün tadını almak; kendini konuşmaya kaptırmak.	lafı koyuver-/dili çözülmek	Konuşmaya dalmak, konuşurken hızını alamamak.	YFAB	Değişme yok.
	sözüg sızıldın sızıt-	Sözü dişlerinin arasından sızdırmak; sözü ağzından kaçırmak.	ağzından kaçır-	İstemediği halde boş bulunup söyleyivermek (ADS).	YFAB	Değişme yok.

	sü sı-/sü sın-	Asker kırmak; düşman askerini mağlup etmek.	yenilgiye uğrat-	Yenmek, mağlup etmek (GTS).	YFAB	Değişme yok.
	sü tar-	Orduyu dağıtmak; askeri terhis etmek.	terhis et-	Askerlik görevini bitirenleri bırakmak (GTS).	YFAB	Değişme yok.
	sü yas-	Askeri yaymak; askeri yurtlarına göndermek, dağıtmak.	bk. sü tar-		YFAB	Değişme yok.
	şük tur-	Sessiz durmak; sessizce beklemek, olacaklara rıza göstermek, boş durmak.	suspūs ol-	Susmak, sinmek, sesini hiç çıkarmamak (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	tawar saç-	Mal ile açmak; rüşvet ile işleri halletmek.	rüşvet ver-	Bir görevliye bir işi yaptırmak için para veya mal vermek (GTS).	YFAB	Değişme yok.
	tawarig ewür-tewür-	Malı evirip çevirmek; kazanç elde etmek, al sat yapmak.	ticaret yap-	Kazanç amacıyla alım satım yapmak.	YFAB	Değişme yok.
	tını kesil-	Nefesi kesilmek; soluğu durmak, ölmek, ruhu çıkmak.	nefesi dur-/son nefesini ver-	Ölmek (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	tını öçür-	Nefesini söndürmek, öldürmek.	soluğunu kes-	Bir şey çok heyecan veya korku vermek.	YFAB	Anlam kayması
	tını uç-	Soluğu kesilmek, ölmek.	soluğu kesil-(veya tutul-)	1. Soluk alamaz duruma gelmek. 2. Aşırı heyecanlanmak. 3. Gücü tükenmek.	YFAB	Anlam kazanma + Anlam kaybetme
	tını yılır-	Nefesi ısınmak; bahar aylarının gelmesiyle sıcaklık oluşmak.	iliği kemiği ısın-	Üşümüşken vücudu iyice ısınmak.	YFAB	Genelleşme
	tış çıkırat-	Diş gıcırdatmak; bir kişiye bilenmek.	(birine) diş bile-/dişi dişini ye-	Kötülük yapmak için fırsat beklemek, hıncını gösterir bir durum almak (ADS). / Aşırı kızmak.	YFAB	Anlam kazanma
	tilin küdez-	Dilini gözetmek; söylediklerine dikkat etmek, dilini kötü söz	sözünü sakın-	Dikkatlice konuşmak; birini sözle incitmemek için dikkat etmek.	YFAB	Değişme yok.

		söylemekten sakınmak.				
	til tegür-	Dil uzatmak; birine saygısızca sözler etmek. Dil değiştirmek; söz dokundurmak, dolaylı olarak sözle rahatsız etmek, sözle incitmek.	dil uzat-	Bir kimse veya bir şey için kötü söz söylemek (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	titrü bak-	Dik bakmak; keskin gözle bakmak; dikkatle bakıp hazırlıklı olmak.	dik dik bak-	Çok sert bir biçimde, sert sert, öfkeli öfkeli bakmak (ADS).	YFAB	Anlam kayması
	togmış küni bat-	Doğan günü batmak; ömrü tükenmek, bitmek.	ölümün soluğunu ensesinde duy- (veya hisset-)	Her an öleceğini beklemek, ölüm korkusu ile dolu olmak (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	tok tok bol-	Tok tok diye ses çıkarmak; karı koca arasında geçimsizlik çıkmak.	yastığı ayır-	Karı koca tartışmak, küsmek.	YFAB	Değişme yok.
	törke keç-	Başköşeye geçmek; evin en önemli makamına erişmek, evde en üstün kişi olmak.	evin direği ol-/borusunu öttür-	Evde sözü geçer olmak; baş olmak.	YFAB	Değişme yok.
	turı kişi	Ekşi adam; huysuz kişi, huysuz adam.	ekşi suratlı	Küskün veya hoşnutsuz kimse; ekşi yüzlü (GTS).	YFAB	Genelleşme.
	tuyuk kişi	Kapalı adam; canı sıkılmış kişi.	içe kapanık	Dış dünyaya karşı ilgi ve ilişkisi güçsüz, içine kapanık (kimse); içine kapanık.	YFAB	Genelleşme.
	tuyuk kün	Kapalı gün; sisli, bulanık gün.	kapalı hava	Gökyüzünde çok sayıda koyu renkli bulut olan hava (GTS).	YFAB	Değişme yok.
	tüş tüşe-	Düşünde azmak; ihtilam olmak.	düş azması	Uykuda cenabet olma; ihtilam.	YFAB	Değişme yok.
	uşaklık kıl-	Çocukluk etmek; çocukça davranışlarda bulunmak.	çocuk ol-	Çocuklaşmak (GTS).	YFAB	Değişme yok.

	ün büt-	Ses kesilmek; iddiası ortadan kalkmak.	lafı ağzında kal-/ sözünü yut-	Sözü ağzında kalmak.	YFAB	Değişme yok.
	yak yuk kadaş	Bulaşık hısım; uzak akraba.	uzak akraba	Yakınlığı, ilgi derecesi az olan akraba; uzaktan akraba (GTS).	YFAB	Değişme yok.
	yaka yırt-	Yaka yırtmak; kendinden geçecek kadar üzölmek.	bağrını ez-	Üzölmek, dertlenmek.	YFAB	Değişme yok.
	yarpı yazıl-	Yüzünün parlaklığı açılmak; yüz güzelliğı ortaya çıkmak.	(bir şeyin) yüzü açıl-	Güzelliğı, parlaklığı ortaya çıkmak (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	yayık kişi	Yayık kişi; istikrarsız, dağınık karakterli kimse.	dağınık, savruk (kişi)	Düşüncelerini toparlayamayan kişi; düzensiz dağınık (GTS).	YFAB	Değişme yok.
	yayılğan kişi	Dağınık kişi; bir kararda duramayan istikrarsız kimse.	bk. yayık kişi		YFAB	Değişme yok.
	yèni sag	Derisi sağ; sağlıklı, sıhhatli.	derisi sağlam	Sağlığı yerinde olan; sıhhatli.	YFAB	Değişme yok.
	yèni ürper-	Derisi ürpermek; tüyleri ürpermek, dehşete düşmek.	tüyleri ürper-/tüyleri diken diken ol-	Kötü bir olay, soğuk, gıcıklanma vb. sebeplerle korku veya tiksinti duymak (GtS)/Üşümekten veya korkmaktan vücuttaki kılların dipleri kabarıp kıllar dikilmek (ADS).	YFAB	Anlam kazanma
	yèni yigren-	Derisi iğrenmek; korkudan ya da tiksintiden huzursuz olmak.	bk. yèni ürper-		YFAB	Değişme yok.
	yèr sagraşı	Yer derisi; yeryüzü.	yer kabuğı	Dünya, yeryüzü (GTS).	YFAB	Değişme yok.
	yèrig süçit-	Toprağı tatlandırmak; çorak yeri yeşertmek.	kuru toprağı can ver-	Bitki yetiştirmeyecek yeri yeşillendirmek.	YFAB	Değişme yok.
	ying at-	Sümük atmak; sümükürmek.	hınk yap-	Sümükürmek (DS).	YFAB	Değişme yok.
	yol az-	Yoldan azmak; yoldan çıkmak, yanlış işlerin içine girmek.	yoldan çık-	1.Belli bir yol izleyen taşıtlar herhangi bir sebeple yolundan ayrılmak, gitmez	YFAB	Anlam kazanma

				olmak; 2) Doğru yoldan ayrılmak.		
	yol başla-	Yol göstermek, kılavuzluk etmek.	yol göster-	1. Kılavuzluk etmek, yolu bilmeyene anlatmak, tarif etmek. 2. Ne yapılacağını, nasıl davranılacağını öğretmek (ADS).	YFAB	Değişme yok.
	yol ker-	Yol germek; yol kesmek; yolu kapatmak.	yol kes-	Geçmesine engel olmak, durdurmak (GTS).	YFAB	Değişme yok.
	yol könger-	Yol göstermek; doğruyu anlatmak; hidayet etmek.	yol göster-	Ne yapılacağını, nasıl davranılacağını öğretmek (GTS).	YFAB	Değişme yok.
	yol yarasun	Yol yarasın; yolun açık olsun.	yolun açık olsun!	"Yolda bir engelle, bir kazayla karşılaşmamam dilerim" anlamında yolculara söylenen bir iyi dilek sözü (GTS).	YFAB	Değişme yok.
	yorık til	Fasih dil, akıcı dil.	fasih dil	Açık ve düzgün dil (GTS).	YFAB	Değişme yok.
	yudkı yüdh	Yüzü ekşi; somurtkan.	asık suratlı	1. Kızgınlığını, öfkesini ve hoşnutsuzluğunu yüzüne sert bir anlam vererek belirten, öfkeli görünümlü yüzü olan; çatık yüzlü, çatık çehreli, çatık suratlı, eğri çehreli, eğri yüzlü. 2. Somurtkan (GTS).	YFAB	Genelleşme
	yunçığ iş	Çürük iş; sorunlu olduğu için uzak durulan iş.	kirli iş	Etik dışı ya da sorunlu olduğu için uzak durulan iş.	YFAB	Değişme yok.
	yügrük bilge	Akıl yürüten bilge; derin alim.	aksakal	Bir meslekte yaşça, kıdemce ileride ve yetenek bakımından üstün niteliğe	YFAB	Değişme yok.

				sahip olan kimse; duayen (GTS).		
	yürek kagrul-	Yürek kavrulmak; (aşktan) acı çekmek.	yanıp tutuş-	Güçlü bir aşk ile sevmek.	YFAB	Değişme yok.
	yürek yar-	Yürek yarmak; kendisine açık etmek.	açık et-	Sırrı açığa vurmak; ele vermek (GTS).	YFAB	Değişme yok.
	yürek yırtıl-	Yürek yırtılmak; yürek parçalanmak; aşırı acı çekmek.	yüreği parçalan-/yüreği parça parça olmak	Çok acımak (GTS).	YFAB	Değişme yok.
	yüzi ag-	Yüzünün rengi uçmak; korkmak, yüzü solmak.	yüzü sarar-	Korku, üzüntü, coşku vb. sebeplerle yüzün rengi solmak (GTS).	YFAB	Değişme yok.
	yüzi burkur-	Yüzü buruşmak; somurtmak.	yüzünü buruştur-	Yüzüne öfke ve hoşnutsuzluk gösteren bir biçim vermek.	YFAB	Değişme yok.
	yüzi onguk-	Yüzü solmak; hastalıktan yüzü buruşmak.	benzi sol-	Gücünü yitirmek, sağlık sorunu olmak.	YFAB	Değişme yok.
	yüzi sargar-	Yüzü sararmak; yüzünün rengi solmak, sağlığı bozulmak.	yüzü sarar-/sararıp sol-/benzi sol-	Korku, üzüntü, coşku vb. sebeplerle yüzün rengi solmak.	YAB	Değişme yok.
	yüzi sorış-/yüzün sorit-	Yüzü ekşimek, somurtmak.	yüzünü ekşit-	Yüzüne öfke ve hoşnutsuzluk gösteren bir biçim vermek (GTS).	YFAB	Değişme yok.
	yüzi turı bol-	Yüzü ekşi olmak; suratı ekşimek, somurtmak.	bk. yüzi sorış-/yüzün sorit-		YFAB	Değişme yok.

Türkçede Muadili Olmayan Deyimler (TMY): DLT’de yer alıp da bugün Çağdaş Türkiye Türkçesinde muadili/eş değeri bulunmayan 5 deyim tespit edilmiştir:

adhak emrül-: “Ağır ayak çekilmek, ağır yürüyen kimse varacağı yere varmak.” anlamına gelen deyime karşılık olarak “Ağır giden yol alır.” atasözü bugün karşılık olarak verilse de tam olarak deyimi karşılamamaktadır. Bugün bu deyim yerine kullanılan bir söz yoktur.

bitig köçür-: “Kitap istinsah etmek.” olarak karşılanan bu deyime karşılık ise bugün “fotokopi çekmek” yahut “kitap çoğaltmak” olabilir. Zira bugün kitap kopyalama işi el yazısıyla değil teknolojik aletlerle yapılmaktadır. Bu nedenle bu deyime de bugün karşılık bulunamamıştır.

ögüt kodhur-: “Kendisinden geriye öğüt miras bırakmak.” olarak ifade edilen bu deyime karşılık bir deyim bulunmamakla birlikte “iz bırakmak” ifadesi kısmen karşılık olabilir; ancak tamamen karşılamaz.

tayak ber-: “Dayak vermek; yardım etmek için hizmetine cariyeye, köle vermek.” anlamındaki bu deyim ise bugün “cariye ve köle” bulunmadığı için kullanımdan kalkmıştır. O nedenle karşılığı bulunmamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Divanü Lûgat-it Türk'te yer alan deyimler üzerine yapılan bu inceleme, deyimlerin yalnızca sözlük düzleminde sabit kalıplar olmadığını; tarihî, toplumsal ve kültürel değişimlere duyarlı, dinamik ve çok katmanlı anlam yapılarına sahip olduğunu ortaya koymuştur. Yüzyıllar boyunca meydana gelen anlam değişimleri, Türk toplumunun değer sisteminden düşünce biçimlerine, günlük yaşamdan kültürel kabullerine kadar pek çok alandaki dönüşümle paralel seyretmiş, deyimlerin bu dönüşüm karşısında yeniden şekillendiğini göstermiştir.

Araştırmada en çok karşılaşılan değişim türünün *anlam kayması* olması, deyimlerin zamanla farklı kavramsal alanlara yöneldiğini, dolayısıyla sabit anlam çekirdeklerinden uzaklaşıp yeni düşünsel bağlamlarda yeniden işlev kazandığını göstermektedir. Bu değişimlerin büyük oranda mecazlaşma süreçleriyle bağlantılı olduğu ve deyimlerin zihinsel çağrışım gücünü artırdığı tespit edilmiştir.

Anlam kazanma ve anlam kaybetme biçimindeki dönüşümler ise deyimlerin bağlamsal çeşitlilik karşısında yeni anlamlar edinmeye ya da işlevini yitirmeye açık olduğunu göstermektedir. Bu durum, deyimlerin yalnızca dilsel değil, aynı zamanda pragmatik yönelimlerle de şekillendiğini ortaya koymaktadır. Kimi deyimler yeni iletişim ortamlarında anlam genişlemesine uğrarken; kimileri, karşılığını yitirmiş kavramlarla ilişkisi kalmadığı için anlam kaybına uğramaktadır.

Klasik anlam değişimi tasniflerinin ötesine geçen *çok boyutlu anlam değişimleri*, deyimlerin eşzamanlı birden fazla dönüşüm barındırabileceğini ve bu yönüyle kavramsal merkezlerinde kaymalar yaşayabildiklerini göstermektedir. Bu çok katmanlı dönüşüm biçimleri, deyimlerin hem söylem içinde hem de kavramsal ağlar çerçevesinde yeniden yapılandığını ortaya koyar. Cruse'un (2006) prototip kuramı bu noktada önemli bir kuramsal zemin sunmaktadır.

Özelleşme ve genelleşme gibi daha sınırlı sayıda görülen değişimler ise deyimlerin hangi sosyal alanlarda dolaşıma girdiğiyle yakından ilişkilidir. Toplumun değişen ihtiyaçlarına göre deyimlerin kullanım alanları ya daha dar bir bağlama indirgenmiş ya da geniş kitleler tarafından benimsenecek biçimde evrilmiştir. *Anlam iyileşmesi ve anlam kötüleşmesi* ise değer yüklü kavramların toplumun dönüşen algısıyla nasıl yeniden yapılandığını göstermektedir.

Anlam aşınmasının bu çalışmada örneklere yansımamış olması, deyimlerin hâlâ anlamını koruyan, etkin biçimde kullanılan birimler olduğunu ortaya koymaktadır. Deyimlerin dilin canlı yapısına katkı sunmaya devam ettiği, yalnızca anlam değil, işlevsel yönleriyle de iletişimde yer bulduğu görülmektedir.

Önemli bir bulgu da DLT'deki deyimlerin 73'ünün (%31) bugün hâlâ Eski Türkçedeki biçimleri ve seslik özellikleriyle kullanılmaya devam etmesidir. Bu durum, deyimlerin biçimsel sürekliliğini ve sözlükteki verilerin

günümüz Türkçesine etkisini somut biçimde göstermektedir. Üstelik eserin yazıldığı coğrafyadan çok uzaklarda bu kullanımların hâlen canlı kalması, Türkçenin tarihi sürekliliğini ortaya koymakta; aynı zamanda bu deyimlerin kültürel taşıyıcı rolünü de teyit etmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, deyimlerin hem tarihsel semantik dönüşümünü hem de toplumun düşünce ve kültür yapısıyla olan ilişkisini ortaya koymuştur. Deyimler, yalnızca dilin estetik ve mecazi zenginliği olarak değil bir toplumun dünya görüşünü, yaşama biçimini ve tarihsel hafızasını yansıtan anlatı birimleri olarak da değerlendirilmeli; anlam değişimleri bu geniş perspektif içinde ele alınmalıdır.

Kaynakça

- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Aksan, Doğan. "Türk Anlam Bilimine Giriş-Anlam Değişimleri". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 13 (01 Ocak 1966), 167-184.
- Aksoy, Ömer Asım. "Atasözleri, Deyimler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 10 (01 Ocak 1963), 131-166.
- Aksoy, Ömer Asım. *Atasözü ve Deyimler Sözlüğü 1/Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1971.
- Akyalçın, Necmi. "Deyim ve İkileme İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme". *Homeros* 2/3 (30 Temmuz 2019), 83-94. <https://doi.org/10.33390/homeros.2.010>
- Akyalçın, Necmi. "Türkçe Deyimler Sözlüklerine Alınmış, Deyim Olmayan Kimi Söz Öbeklerine İlişkin Bir Değerlendirme". *Folklor/Edebiyat* 18/68 (01 Aralık 2011), 121-142.
- Alkayış, Muhammet Fatih. "Adıyaman Ağzı Söz Varlığına İlaveler: Atasözleri ve Deyimler". *Diyalektolog - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 22 (2019), 141-149. <https://doi.org/10.29228/diyalektolog.39748>
- Alkayış, Muhammet Fatih. "Adıyaman Yöresi Atasözleri ve Deyimlerinde Gelin-Kaynana İlişkisi ve Evlilik Konusu". *Journal of Turkish Studies* 8/Volume 8 Issue 9 (01 Ocak 2013), 579-579. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.5094>
- Arslan Erol, Hülya. *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2002.
- Ataklı Saçak, Fatma (ed.). *Deyimbilim Geleneksel ve Çağdaş Yaklaşımlar*. Ankara: Nobel Bilimsel, 2024.
- Atalay, Besim. *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2018.
- Atmaca, Emine. *Eski Oğuz Türkçesinden Günümüz Türkiye Türkçesine Söz Varlığı ve Anlam Olayları*. Konya: Palet Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Atmaca, Emine. "Türk Dilinde Anlam Değişimleri ve Nedenleri". *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları/ Makaleler*. 150-168. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2017.

- Ayçiçeği, Bünyamin. "Bağdatlı Rûhî'nin (ö.1014/1605-1606) Gazellerinde Deyimler". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 38/38 (2018).
- Bloomfield, Leonard. *Language*. London, United Kingdom: George Allen&Unwin Ltd, 1933.
- Brockelmann, Carl. *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmûd al-Kâşgarîs Dîvân lugât at-Turk*. Kőrösi Csoma-Gesellschaft, 1964.
- Bulak, Şahap. "Van Küresin Ağzında Deyimler". *Journal of Turkish Research Institute* 56 (15 Haziran 2016), 837-857. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat1577>
- Cruse, Alan. *Glossary of Semantics and Pragmatics*. Edinburgh University Press, 2006.
- Çotuksöken, Yusuf. *Deyimlerimiz*. İstanbul: Özgül Yayınları, 1994.
- Dankoff, Robert - Kelly, James. *Mahmûd El- Kaşgarî: Compendium of the Turkic Dialects (Dîwân Lugât at-Turk) I*. Washington: Harvard Üniversitesi Basımevi, 1982.
- Dankoff, Robert - Kelly, James. *Mahmûd el- Kaşgarî: Compendium of the Turkic dialects (Dîwân lugât at-Turk) II*. Washington: Harvard Üniversitesi Basımevi, 1984.
- Ercilasun, Ahmet Bican. *Dîvânü Lugâtî't-Türk'teki Şiirler ve Atasözleri*. Bilge Kültür Sanat, 2020.
- Ercilasun, Ahmet Bican - Akkoynulu, Ziyat. *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâtî't-Türk: Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- Geeraerts, Dirk. *Diachronic Prototype Semantics: A Contribution to Historical Lexicology*. New York: Oxford University Press, 1997.
- Genç, Muhammet Sait. *Kaşgarlı Mahmud'un Divânü Lügati't-Türk Adlı Eserinde Geçen Deyimler ve Bu Deyimlerin Günümüz Türkçesindeki Karşılıkları*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Güner, Galip. "Karahanlı Türkçesinde Deyimleşmiş Birleşik Fiiller". *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi* 2/2 (01 Aralık 2016), 81-130.
- Karaağaç, Günay. *Anlam Bilimi ve İletişim*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2013.
- Karahan, Akartürk. "Dîvânü Lugâtî't-Türk'te Söz ve Konuşma İle İlgili Deyimler". *Türkiye Yazarlar Birliği Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi* 14/42 (01 Ocak 2024), 11-35.
- Karahan, Akartürk. *Dîvânü Lugâtî't-Türk'e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- Kıran, Zeynel - Kıran, Ayşe. *Dilbilime Giriş: Dilbilgisinden Dilbilime*. Seçkin, 2006.
- Kirik, Esra - Pilten Ufuk, Şahru. "Kâmûs-ı Türkî'den Çağdaş Türkiye Türkçesine Deyimlerde Anlam Değişimleri". *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)* 5/10 (24 Ekim 2019), 139-162. <https://doi.org/10.25306/skad.623199>

- Korga, Mustafa. "Deyimlik Yapılar Hakkında". *Türkoloji Dergisi* 24/2 (13 Aralık 2020), 189-204.
- Kozan, Olena. "Dil Dizgesinde Deyimleşme Üzerine". *Deyimbilim Geleneksel ve Çağdaş Yaklaşımlar*. ed. Fatma Ataklı Saçak. 177-194. Ankara: Nobel Bilimsel, 2024.
- Önler, Zafer. "Kutadgu Bilig'de Yer Alan Deyimler". *Türk Dilleri Araştırmaları* 9 (1999), 119-187.
- Sinan, Ahmet Turan. "Deyim Kavramı Üzerine Notlar-I". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/2 (2008), 91-98.
- Stern, Gustaf. *Meaning and Change of Meaning with Special Reference to the English Language*. Bloomington: Indiana University Press, 1931.
- Subaşı Uzun, Leyla. "Deyimleşme ve Türkçede Deyimleşme Dereceleri". *Dilbilim Araştırmaları Dergisi* 2/2 (1991), 29-39.
- Şahin, Hatice. "Kaşgarlı'dan Günümüze Organ İsimleriyle Kurulmuş Deyimler". *Journal of Turkish Studies* Volume 4 Issue 3/4 (2009), 2020-2036. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.767>
- Şen, Serkan. *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2017. <https://search.worldcat.org/title/1402183738>
- Tan, Nail. "Türkiye'de Genel Atasözü ve Deyim Sözlüklerinde Anlam Verme Çalışmalarına Toplu Bir Bakış". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 50 (19 Ekim 2020), 257-296. <https://doi.org/10.24155/tdk.2020.149>
- Traugott, Elizabeth Closs. "On the Rise of Epistemic Meanings in English: An Example of Subjectification in Semantic Change". *Language* 65/1 (1989), 31-55. <https://doi.org/10.2307/414841>
- Tüngüç, Kader. *Karahanlı Türkçesindeki Deyimler Üzerine Anlam Bilimsel Bir İnceleme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Erciyes Üniversitesi, 2016.
- Türkmen, Yasemin. "Deyim Olarak Değerlendirilen Bazı Yapılar Üzerine Bir İnceleme". *Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi* 3/2 (25 Aralık 2023), 315-336. <https://doi.org/10.59902/yazit.1398927>
- Ullmann, Stephen. *Semantics: An Introduction to the Science of Meaning*. Oxford: Basil Blackwell, 1964. <https://archive.org/details/semanticsintrodu0000ullm/page/n5/mode/2up>
- Üstüner, Ahat. *Karahanlıca ve Eski Anadolu Metinlerinde Deyimler, Atasözleri ve Kısa Hikayeler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Fırat Üniversitesi, 1989. <https://openaccess.firat.edu.tr/xmlui/handle/11508/15937>
- Yüceol Özezen, Muna. "Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz". *Türk Dili (Dil ve Edebiyat Dergisi)*, Sayı 600.
- Güncel Türkçe Sözlük. Türk Dil Kurumu, 21 Mayıs 2025. <https://sozluk.gov.tr/>